

KERTTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ ÉS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HELYSZÍNI FELTÁRÁS, SZAKVÉLEMÉNY I. KÖTET

<p>Megrendelő NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM 1101 Bp., Hungária krt. 9-11.</p> 	<p>Generál tervező és építész tervező ZOBOKI-DEMETER és Társai Építésziroda H-1061 Budapest, Andrássy út 45. Telefon: +36.1.321.3006 Fax: +36.1.321.3009 www.zda.hu zda@zda.hu</p>	<p>Navigator</p>
<p>Munka neve Nemzeti Közszolgálati Egyetem „Ludovika Campus” kialakításához kapcsolódó parkrekonstrukció</p>	<p>Felelős tervező Zoboki Gábor DLA habil. É1 01-0120</p> <p>Koordináló építészek Turi Zoltán É/1 01-2266 Oláh Éva É/1 01-3028</p> <p>Építészek Csíszér András É/2 01-6070 Kulinyi Dániel</p>	
<p>Munka típusa KONCEPCIÓTERV (alátámasztó vizsgálatok)</p>	<p>Vezető tervező Szabó Gábor K1/01-5073 VZ-T/01-5073 SZTJV SZ-038/2010</p> <p>Tájéplítész tervező: Györe Viola okl. tájéplítésmérnök Zámbó Nóra okl. tájéplítésmérnök</p> 	
<p>Munka száma TM389</p>	<p>TÉR - TEAM KFT. 1094 Budapest, Páva u. 6. IV/5.</p>	
<p>Dátum 2013. 06. 05.</p>		

**NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
„LUDOVIKA CAMPUS” KIALAKÍTÁSÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PARKREKONSTRUKCIÓ**

KONCEPCIÓTERV, II. ÜTEM – NKE PARK

**A PESTI ORCZY-KERT
– KERTTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ,
ÖRÖKSÉGVÉDELMI HELYSZÍNI FELTÁRÁS, SZAKVÉLEMÉNY –**

I. SZÖVEGKÖTET

MEGRENDELŐ:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem

GENERÁLTERVEZŐ:

ZOBOKI-DEMETER és Társai Építész Iroda Kft.

KÖRNYEZET TERVEZŐ:

TÉR-TEAM Kft.

TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ: Polleo Tájépítészeti és Műemlék-helyreállítási Bt.

Budapest, 2013. május

**NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
„LUDOVIKA CAMPUS” KIALAKÍTÁSÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PARKREKONSTRUKCIÓ**

KONCEPCIÓTERV, II. ÜTEM – NKE PARK

**A PESTI ORCZY-KERT
– KERTTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ,
ÖRÖKSÉGVÉDELMI HELYSZÍNI FELTÁRÁS, SZAKVÉLEMÉNY –**

MEGRENDELŐ	Nemzeti Közzolgálati Egyetem 1101 Budapest, Hungária krt. 9-11.
GENERÁLTERVEZŐ	ZOBOKI-DEMETER és Társai Építész Iroda Kft. 1061 Budapest, Andrásy út 45. III/6. Zoboki Gábor DLA habil. É/1 01-0120
Felelős tervező	
ÉPÍTÉSZ TERVEZŐ	ZOBOKI-DEMETER és Társai Építész Iroda Kft. 1061 Budapest, Andrásy út 45. III/6. Zoboki Gábor DLA habil. É/1 01-0120
Felelős tervező	Turi Zoltán okl. építészmérnök É/1 01-2266
Projektvezető építészek	Oláh Éva okl. építészmérnök É/1 01-3028
Építészek	Csiszér András okl. építész tervező művész É/2 01-6070 Kulinyi Dániel okl. építészmérnök
KÖRNYEZET TERVEZŐ	TÉR-TEAM Mérnök Kft. 1094 Budapest, Páva u. 6. IV/5.
Vezető tervező	Szabó Gábor okl. táj- és kertépítész mérnök K1/015073, okl. városrendezési és városgazdasági szakmérnök, VZ-T/01-6086, SZTjV SZ-038/2010, V3j-1/01-6086, V4c-1/01-6086
Tervezők	Győre Viola okl. tájépítész mérnök Zámbó Nóra okl. tájépítész mérnök
ÖRÖKSÉGVÉDELMI SZAKÉRTŐ	Polleo Tájépítészeti és Műemlék-helyreállítási Bt. 1114 Budapest, Bukarest u. 7. telefon: +36 20 955 5665 e-mail: kristof.fatsar@yahoo.co.uk Személyhez kötődő szerzői jogok: Dr. Fatsar Kristóf és Klagyivik Mária

A jelen dokumentáció a szerzők szellemi tulajdona. A dokumentáció nem minősül publikációnak, a szerzők fenntartják maguknak a publikálás jogát. A dokumentációban szereplő tudományos eredmények és adatok a tárgyi projekt megvalósításához a megrendelő számára és a tervezők műemléki tervezési feladataihoz felhasználhatók a vonatkozó jogszabály szerint.

A dokumentációban szereplő illusztrációkhoz szerzői vagy gyűjteményi jogok fűződnek, ezért felhasználásukhoz a jogtulajdonosok hozzájárulása szükséges.

Tartalomjegyzék

Megbízás, előzmények	4
A kutatás célja, tárgya és aktualitása.....	6
Az Orczy-kert jelentősége, szerepe a magyar és európai kerttörténetben és közparképítészetben.....	7
Előzmények I – az Orczy-kert korábbi kutatásai	8
Előzmények II – korábbi műemléki helyreállítási tervek és beavatkozások az Orczy-kertben.....	10
Birtoklástörténet és az Orczy-kert területváltozásai.....	10
Az Orczy-kert előtörténete és az Orczyak birtoklásának időszaka (1828-ig)	12
Az átmeneti korszak - a Ludovika építésének kezdetétől az Akadémia megnyitásáig (1828-1872).....	14
A Ludovika korszaka (1872-1945).....	15
A szocializmus kora és az utána történt változások (1945-től)	18
A kert történetének áttekintő kronológiája	19
Az Orczy-kert szoborprogramjának változásai és jelenlegi állapota	20
A Ludovika tér.....	26
Az Orczy-kert műemléki helyreállításának alapelvei.....	27
Rövidítésjegyzék - a kutatott forrásanyag őrzési helyei és jelzetei	29
Irodalomjegyzék.....	30
Képjegyzék.....	32
Melléklet I. – Bernhard Petri leírása a kert kialakításáról, 1797	37
Melléklet II. – Joseph Leyrer leírása az Orczy-ketről, 1803.....	42
Melléklet III. – Az Orczy-kert szoborprogramjának térképi ábrázolása.....	45

Megbízás, előzmények

A „Ludovika Campus” Nemzeti Közszolgálati Egyetemet három oktatási intézmény (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Rendőrtiszti Főiskola, BCE Közigazgatás-tudományi Kar) összevonásával, a felsőfokú közszolgálati szakemberképzés céljára alapították, 2012-ben.

Az Egyetem létesítményei számára a kormány a Budapest, VIII. kerületi **Orczy-kert** területét jelölte ki. A „Ludovika Campus” megvalósítása során új egyetemi épületek létesülnek (Oktatási épület, Sportközpont, Lovarda) ezen felül megújul a környezet, a történeti kertként védett Orczy-kert és az intézmény előterét képező Ludovika téri közpark.

A „Ludovika Campus” környezetalakítására 2012-ben ötletpályázatot írtak ki, melynek fő céljai az alábbiak voltak:

- A nem méltó módon hasznosított Orczy kert egészének revitalizációja, rekonstrukciója.
- A fejlesztés eredményeként helyre kell állítani a történeti kert funkcióját, reprezentatív jellegét, a mai igényeknek megfelelő közpark funkciókkal kiegészítve.
- A fejlesztésnek pozitívan kell befolyásolni a VIII. kerület városképi és közbiztonsági helyzetét. A pályázati koncepciónak egyesíteni kell a történeti építés és vagyongazdálkodás szemléletét a modern igényekkel és funkciókkal.
- A városnegyed arculatát újra kell hangolni, a szlömösödő területet újra kell élesíteni.
- Meg kell találni ennek a feladatnak a költséghatékony és innovatív megoldásait.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Campusban történő elhelyezéséhez kapcsolódó beruházások nemzetgazdasági szempontból kiemelté nyilvánításáról a 126/2012. (VI. 26.) Korm. rendelet intézkedik.

Az ötletpályázaton első díjat nyertek a Zoboki-Demeter és Társai Építész Iroda Kft. – TÉR-TEAM Kft. szerzők (ZDA – TT).

Egyszerűsített közbeszerzési eljárást követően 2013. első negyedévében bízta meg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) a ZDA Kft.-t a jelen koncepciótervben bemutatott alábbi létesítmények megtervezésével (konceptió-, engedélyezési-, tender- és kiviteli tervek):

- Ludovika tér rekonstrukciója.
- Orczy park rekonstrukciója.
- Lovarda tervezése a „Ludovika Campus” területén.

Az Orczy park történeti kertként védett, műemlék rekonstrukcióját és az új funkciójú épületek között létrejövő zöldfelületeket, a kialakítandó Lovarda épületegyüttest és a Ludovika épület környezetének terveit a Zoboki-Demeter és Társai Építész Iroda Kft. generáltervezésében három szakági tervező iroda végzi. A tervezési munka tájépítészeti feladatait és a környezetrendezés terveit a TÉR-TEAM Kft. végzi, a közlekedési munkarészt a Közlekedés Kft., a közmű munkarész terveit a MÉLYÉPTERV Komplex Zrt. készíti.

A tervezési feladat célja és lényege:

- Az ötletpályázat eredményeinek összefoglalása, a tervezési program tisztázása és megállapítása.
- A „Ludovika Campus” területén korábban kezdett tervezési munkák és az Orczy park mint műemléki rekonstrukció, ill. a Lovarda tervezési feladatai közötti szakmai, koncepcionális összhang megteremtése.
- A tervezési megbízás az alábbi alátámasztó munkarészek elkészítésére is vonatkozik:

- Kiegészítő geodéziai felmérés, a tó geometriai és vízminőségi állapotörögzítése, a tervezési terület növényzetének felmérése (növénykataszter).
- Levéltári, irattári és helyszíni örökségvédelmi kutatás és szakvélemény.
- Közlekedéstervezési munkarész.
- Külső közműellátási munkarész.

A koncepcióterv tervezési területét az Orczy park 36030 hrsz. telke és a határoló közutak gyalogjárdái és közterületi zöldsávjai, fasorai alkotják.

A jelen dokumentáció az örökségvédelmi kutatás.

Ezt az engedélyezési tervhez kiegészítünk a 2013 májusban elvégzett helyszíni kutatások eredményeinek térképi dokumentálásával.

A kutatás célja, tárgya és aktualitása

A kutatás az Orczy-kert történetének, műemléki értékeinek, és azok helyreállítási lehetőségeinek feltárására irányul. A 21. század európai műemlékvédelmében nyilvánvaló és elkerülhetetlen elvárás, hogy a kert majdani képének, vagyis a tervezési koncepció kialakításához alapos levéltári és helyszíni kutatások készüljenek. Márpedig az egykori Ludovika Akadémia épülete állami kézből ki nem adható műemlék, a hozzá kapcsolódó kert pedig nem csupán műemléki környezetként, hanem önmagában, műemlékként is védett. Kulturális örökségünk e jelentős darabjának védelme megköveteli tehát a kert történetének minél részletesebb feltárását, történeti értékeinek kiemelését, s ezeknek a jövő generációi számára való megőrzését. A kutatás ezért azt tűzte ki célul, hogy a műemléki tervezés megalapozásához megfelelő mennyiségű és minőségű információt nyújtson a tervezők számára, és a műemléki értékek meghatározásával, helyreállíthatóságuk elemzésével segítséget, sőt iránymutatást nyújtson a tervezéshez.

A kutatás eredményei azonban nem egyértelműen válthatóak át tervi koncepcióvá. Új funkcionális igények, anyagi vagy más lehetőségek is befolyásolhatják a tervezés menetét, amire a kutatásnak nincs hatása. Ezért az alább bemutatott eredményeket, mint a műemléki helyreállítás idealizált képét kell értelmezni, nem pedig kötelezőként tekinteni rá. A műemléki helyreállítási elvek meghatározásánál a szóhasználat utalni fog arra, hogy mit lehet, mit érdemes, és mit kell(ene) helyreállítani az Orczy-kertben. A helyreállítási program meghatározása mindenhol, minden országban tükrözi a tervezők és a döntéshozók kulturális szintjének is. Egy nemzet kulturális örökségének fennmaradása rajtuk múlik elsősorban.

A jelen dokumentáció két helyszínt tárgyal: egyrészt az Orczy-kert, másrészt a Ludovika tér történeti változásait követi figyelemmel. Ezt a két helyszínt mint két önálló szabadteret értelmezi, és az egyes helyszíneket összefüggő egységekként kezeli. A dokumentáció nem foglalkozik részletesen a főépületekkel, tehát azokkal az egységekkel, amelyek nem a kerthez tartoznak. Természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül a Ludovika Akadémia főépületének és más egységeinek építését, hiszen azok a kert határán vagy akár belső területén a kert szerkezetét meghatározó elemekként jelentek meg. A dokumentáció azonban nem foglalkozik olyan épületekkel, amelyek a zöldfelület, tehát a valóságos kerterület területcsökkenése után annak egykori területén épültek fel, alakultak át vagy tűntek el. Az épületek tekintetében is csak megjelenésük vagy annak változása szerepel a dokumentációban, mert ez érdekes a kert és a tér története szempontjából. Kivételt képeznek természetesen azok az épületek és építmények, amelyek kerti objektumként léteztek. Itt elsősorban az üvegházat kell megemlíteni mint a kerthez leginkább kapcsolódó épületet, amelynek történetét – amennyire csak lehetséges – megpróbáltuk feltárni. De ilyen épület még a kápolnává átalakított szivattyúház, ami kimondottan kerti épületként és a kert fenntartásának céljaira jött létre. A díszmedencék, zsilipek és egyéb műtárgyak is a dokumentáció tárgyához tartoznak, hiszen a kert szerkezetének meghatározó elemei voltak vagy még jelenleg is azok. A dokumentáció tárgyalja a kert és a tér szoborprogramját is, hiszen a szobrokat a szabadterek díszítésére hozták létre, vagy háttérükként szolgált a kert és a tér.

A dokumentáció a levéltári és a helyszíni kutatásokat egyaránt magában foglalja.

A helyszíni kutatásokat Belényesy Károly végezte a dokumentáció készítőinek megbízásából, és eredményei az engedélyezési tervhez részletesen bemutatásra kerülnek. Az írott és kartográfiai források, valamint a helyszíni kutatás eredményei egymásra épülnek, és ki is egészítik egymást. Értelmezésük csak egymással összefüggésben történhet meg, a dokumentáció ezért ezeket egybefoglalva mutatja be. A kutatási elemek ugyanis módszereikben eltérhetnek ugyan, de mivel ugyanazokra az objektumokra vonatkoznak, a kutatás tárgya határozza meg ismertetésük menetét és jellegét, nem pedig a módszertani különbség.

A kutatás aktualitását az adja, hogy az egykori pesti Orczy-kert és Ludovika Akadémia ad helyet a Nemzeti Közszolgálati Egyetem épülő központjának. A 2012 őszén lezárult ötletpályázat eredményeképpen a kert helyreállítását és megújítását tervező Tér-Team Kft. a hiteles műemléki munka megalapozásához rendelte meg a jelen kerttörténeti tudományos dokumentációt, és azt megalapozó forrás- és a terepkutatást.

Az Orczy-kert jelentősége, szerepe a magyar és európai kerttörténetben és közparképítészetben

Az egykori Orczy-kert a magyar kerttörténet egyik legjelentősebb emléke, amelynek egy rangban kellene állnia a fertődi Esterházy-kastélykerttel (vagyis Eszterházával), a Városligettel, a keszthelyi Festetics-kastélykerttel és még néhány, nemzetközi hírű történeti kertünkkel. A kertet az ország legkorábbi klasszikus tájkertjei között tartjuk számon, értékét pedig európai szintre emeli, hogy tervezője a német származású Bernhard Petri, a közép-európai késő szentimentális/korai klasszikus tájképi kertek egyik legjelesebb képviselője. Művei közé tartozik többek között a világörökségi listán szereplő csehországi lednice-valticei (korábbi, ismertebb német nevén Eisgrub-Feldsberg) kertkomplexum, de néhány további magyarországi kert terve és kivitelezése is nevéhez fűződik. Nemzetközi hírnevet úgy szerzett az Orczy-kert, hogy Petri e munkájáról is leírást tett közzé a Közép-Európában széles körben olvasott, és a német műveltségű területeken, így Magyarországon is zsinórmértékül szolgáló *Taschenbuch für Gartenfreunde* 1797-es számában.¹

Petri magyarországi tartózkodása során több kertet is tervezett, négyről leírást is közreadott, amelyek ötvözték a tervezői program és a műszaki leírás elemeit. Három másik ismert kertje közül az egyik Vedrődön épült a Zichyek számára, tehát ma már nem tartozik a magyar műemléki állományhoz, habár Petri művei közül az egyik legjobb állapotban maradt fenn. A Viczayaknak épített hédervári alkotása is túlélte az évszázadokat, és Magyarország egyik legjelentősebb tájkertjei között tartjuk számon. A Sándor grófoknak Rárón (ma Ásványráró) tervezett kertjének egyik fele azonban beépült már, a másik felét pedig erdőművelésbe vonták, kerti elemei közül semmi sem maradt meg, amint a hozzá tartozó kastélyt is régen lebontották már. Habár az Orczy-kert építéskor magántulajdonban állt, a megrendelők mindig is azzal számoltak, hogy a nagyközönség számára is nyitva fog állni, és ezáltal a kert Petri egyetlen ismert közparkja. Értékét tovább növeli, hogy az egyik olyan közpark is, amely a 18. századból aránylag jó állapotban ránk maradt, ide csak a Városliget és a Margitsziget sorolható még, bár az utóbbi semmit sem őriz már 18. századi állapotából, és a Városliget is csak nagyon keveset.

1

PETRI 1797

A kert már a 18. és 19. század fordulóján a legfontosabb, ekkor még voltaképpen az egyetlen valóságos közpark volt. Tulajdonjoga ugyan az Orczy-családé volt, de filantróp építetői eleve azzal a szándékkal hozták létre, hogy a szélesebb közönség is élvezhesse azt. Nemcsak emberbaráti, hanem hazafiúi kötelességként tekintettek arra a közösségi feladatra, hogy a kertet honfitársaik testi és szellemi felfrissülésének szolgálatába állítsák. Ekkor a Városliget még nem töltötte be azt a szerepet, amelyet később élvezett. Batthyány József primás csak a Petri megjelenése utáni években vette bérbe a Városliget területét, hogy ott parkot hozzon létre, de 1799-ben bekövetkezett halála megakadályozta a további fejlesztéseket. A félbeszakadt program csak az 1810-es években vett új lendületet. A Margitsziget viszont még közel sem volt olyan állapotban, mint az Orczy-kert ekkor, habár kialakítása közel egy időben kezdődött vele. A Margitsziget megközelítése azonban mindig is költséges és nehézkes volt az ekkor még kizárólagos vízi út miatt.

Az Orczy-kert ezért nemcsak a 19. század első évtizedeiben, de voltaképpen az egész Reformkor folyamán a város legfontosabb közkertje marad, még a Ludovika Akadémiához kerülése után is. Az 1839-ben a kertet felkereső angol író, az országról háromkötetes ismertető művet megjelentető Julia Pardoe az általa valaha látott legszebb kertek közé sorolta volna, ha a homokos talaj hátrányait a kert nem szenvedte volna meg.²

A kert tehát folyamatos nemzetközi figyelmet kapott, és a város leglátogatottabb turistacélpontjai közé tartozott. A Ludovika Akadémiához kerülése után is fontos és értékes szerepet töltött be, s még ma is lényeges eleme a város zöldfelületi rendszerének. A talán legjelentősebb magyarországi klasszicista építész, Pollack Mihály tervezte a Ludovika épületét, és ezt egyértelműen az Orczy-kertre tekintettel, épületének a kerttel való egységét is hangsúlyozva tette meg. (Pollackról jól tudjuk, hogy olykor az épületét körülvevő kertre is tervet, vagy legalábbis koncepciót készített.) Az Orczy-kert tehát nem egyszerűen a Ludovika környezete volt, hanem éppen fordítva: a kerthez épült fel az akadémia épülete.

Ennek felismerése és szem előtt tartása a kulturális szempontból elfogadható egyetlen olyan attitűd, amely méltó az Orczy-kert értékéhez. A kert jelentősége olyan fokú, hogy egy hiteles helyreállítás esetén nemzetközi hírnevet és látványosságot hozna számára, a fővárosnak és az országnak. Jelen állapotában a kert egyike a félig elrontott történeti kerteknek, amiből túl sok van Magyarországon. Elvárható, hogy ez a nemzetközi jelentőségű kert kitörjön ebből a körből.

Előzmények I – az Orczy-kert korábbi kutatásai

Az Orczy-kert – jelentőségének megfelelően – szerepel szinte minden olyan összefoglalásban, ahol Magyarország történeti kertjeiről, tájkertjeiről és közparkjairól szó esik. A legújabb kerttörténeti összefoglalások sorában Galavics Géza foglalkozott az Orczy-kerttel, de leginkább csak mint Petri egyik művével, új adatot nem közölt.³ Nála alaposabb, a közparképítést mint kontextust is bemutató munkájában Magyar Erzsébet átfogóbb

² PARDOE 1840, p. 217.: On leaving the Ludovicia, we drove round to the gardens which are attached to it, and which are extremely spacious and well arranged. Good succession houses, good walks, smooth lawns, and gay parterres, combine to give them both beauty and variety. ... The façade of the building on this [garden] side has infinitely more grandeur than that which faces the road; and were it not that the arenaceous nature of the soil tends to weaken the luxuriance of the greensward, and to destroy the beauty of the walks, I should be tempted to number the gardens of the Ludovicia among the most beautiful that I have ever seen.

³ GALAVICS 1999, pp. 66-68.

feldolgozást, és több ismeretet is nyújt.⁴ Ismertetésekben korábban sem volt hiány, de ezek leginkább a források közé sorolhatóak, mint amilyenek a jelen dokumentációban több helyen is olvashatóak, így a Mellékletekben szereplők is. Természetesen az utóbbi évszázadban is születtek olyan művek, amelyek a korábbi kutatási eredmények ismétlésének számítanak, de ezek közül leginkább azok érdemelnek figyelmet, amelyek koruknál fogva ma már forrásnak is tekinthetők, mint amilyen Csorna Antal beszámolója.⁵

Külön csoportot alkotnak a Ludovika Akadémia történetét feldolgozó művek, amelyek a kerttel csak érintőlegesen, leginkább mint az oktatási háttér egyik részletét említik. Ezek között első a Decséri Bachó László által szerkesztett összefoglalás,⁶ az egyik legutóbbi pedig Kalavszky Györgyi műve,⁷ amely már egy lezárt korszakról és kellő történeti távolságból tudott visszatekinteni a katonai igazgatás korszakára.

Az Orczy-kertre vonatkozó források feldolgozása Petri leírásának felfedezésével kezdődött meg. Rapaics Raymund, a széles műveltségű botanikus nemcsak átfogó, ma már azonban sok tekintetben elavult magyarországi kerttörténetében,⁸ hanem önállóan is foglalkozott az Orczy-kerttel,⁹ és ő volt az első, aki magyarra fordította Petri leírását is. Gombos Zoltán anekdotikus, sok történeti tévedéssel terhelt műve¹⁰ hibái ellenére is megkerülhetetlen munka, mert szerzője volt az első, aki a budapesti közparkok tekintetében komoly forrásfeltárást kísérelt meg. Ezek többnyire nyomtatott és a fővárosi iratképzéshez kapcsolódó írások voltak, de Gombos sok esetben elsőként próbált meg olyan kerttörténetírást adni, amelyhez ellenőrizhető hivatkozások tartoztak.

Kevés eredeti forráskutatás próbálta feltárni a kert korai történetét, és ez talán annak tudható be, hogy az Orczy család levéltára nem bővelkedik a kertre vonatkozó adatokban. E családi levéltár ugyanis kevés gazdasági jellegű iratot foglal magában, és habár a családtagok iratképzése bizonyára semmiben sem maradt el kortársaikétól, az iratmegőrzés nem tartozott az erősségeik közé. A levéltár adataira támaszkodik mindenesetre B. Gál Edit, aki a család 19. századi vagyoni helyzetéről és javairól írt közleményének utolsó mellékleteként a kert költségeiből többet is bemutat.¹¹ A kert helyreállítási tervével évtizedeken keresztül foglalkozó Kiss József alapos helyismerettel rendelkezve a szakirodalom, sőt több forrás feldolgozásával is foglalkozott, megállapításai azonban több helyen tévesek, és ezért fenntartással kell kezelni az általa írtakat.¹² A forráskutatás tekintetében az utóbbi időszakban áttörést hozott az a három helyszínrajz illetve terv, amelyeket a Magyarországi Piarista Rendtartomány Központi Levéltára őriz, és amelyeket Fatsar Kristóf közölt, egyúttal a rajzok bonyolult topográfiai azonosítását is elvégezve.¹³

⁴ MAGYAR 2008

⁵ CSORNA 1962

⁶ DECSÉRI BACHÓ 1930

⁷ KALAVSZKY 1992

⁸ RAPAICS 1940, pp. 173-182.

⁹ RAPAICS 1936

¹⁰ GOMBOS 1974

¹¹ B. GÁL 1993, pp. 85-86.

¹² KISS 2000

¹³ FATSAR 2009

Előzmények II – korábbi műemléki helyreállítási tervek és beavatkozások az Orczy-kertben

A kert helyreállítására csak a második világháború és a honvédségi birtoklás lezárultával kerülhetett sor. Ez azonban sokáig azért sem történt meg, mert a kertet – az államszocializmus korai korszakának gyakorlatába illeszkedően – nem történeti kertnek, hanem szabadon felhasználható zöldfelületnek, sőt építési területnek tekintették. (Ez sajnálatos módon napjainkban is kísértő felfogás, teljes ellentétben az európai civilizált országokban megkérdőjelezhetetlen örökségvédelmi szemléletű hozzáállással.)

A helyreállítási tevékenység mindvégig Kiss József tájépítészhez kötődött, aki még az Országos Műemléki Felügyelőség, később az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, majd az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ munkatársaként foglalkozott a műemléki tervezéssel.¹⁴

Áttörést hozott a kert helyreállításának tekintetében, amikor az 1993-ban készített angol nyelvű fotódokumentáció (82-90. kép) felhasználásával az Európai Közösség „Történeti kert” pályázatán elnyert 8 millió forintot a kertre költötték. A Józsefvárosi Önkormányzat Képviselőtestülete mint az Orczy-kert (hrsz.: 36030) kezelője 1994. október 11-én megtartott ülésén hozzájárulást adott ahhoz, hogy az OMvH ezt az összeget a terület helyreállítására fordíthassa, de azzal a kikötéssel, hogy azt a tó körüli területen kell elkezdni.¹⁵ Részterületi kezelőként az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Természettudományi Karának Gazdasági és Műszaki Osztálya is megadta hozzájárulását 1994. szeptember 26-án.¹⁶ Az építési engedélyt az OMvH Műemlékfelügyeleti Igazgatósága 1995. január 24-én adta ki.¹⁷

A tervező és az OMvH e munkát a helyreállítási kivitelezési munkák első ütemének tekintette, amely elsősorban bontásokat tartalmazott. Több száz méternyi betonkerítést, számos építményt és betonozott, illetve salakkal felszórt sportpályát, valamint egy szabadtéri színpadot bontottak el. Mindemellett új úthálózatot építettek ki, tereprendezési munkákat végeztek, rekonstruálták a hajdani sziklakertet, gyepes tisztásokat alakítottak ki és új növényeket telepítettek. 2008 nyarán egy 100 millió forintos beruházás keretében ismét elkezdték a kert felújítási, helyreállítási munkálatait, ennek ellenére nem történt szembetűnő pozitív változás.

Birtoklástörténet és az Orczy-kert területváltozásai

A kert területét három, az Üllői út mentén fekvő földterület megvásárlásával báró Orczy Lőrinc (1718-1789) egyesítette. Az első, 25.000 négyszögöl nagyságú területet 1783-ban vásárolta meg a Scopek családtól, a másik két föld – Bobics Imre, a piaristák, valamint Pest városának tulajdonából – 1784-ben került Orczy birtokába.¹⁸

A Magyarországi Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában őrzött három korai helyszínrajz illetve terv segítségével mindhárom egykori telket azonosítani lehet. Az egyértelműen látható, hogy ezek egyike helyszínrajz,¹⁹ mégpedig a kert létesítése előtti időszakból. Egyszerű mezőgazdasági területet ábrázol, méghozzá – a térinformatikai vizsgálat

¹⁴

¹⁵ Józsefvárosi Önkormányzat Képviselőtestületének 399/1994 (X. 11.) számú határozata

¹⁶ Iktatószám: GMR-398-2/94.

¹⁷ Ügyiratszám: 30763/1995.

¹⁸ GOMBOS 1974, pp. 247-248.

¹⁹ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), Térképek V 27.

eredménye szerint²⁰ – kiváló pontossággal. Ez a telek azonos a földdarabbal, amelyek Orczy még 1783-ban vásárolt, ugyanis megmérve az e helyszínrajzról leolvasható telekméretet, az eredmény megdöbbenő: a telek tizedszázalék pontossággal ezt a méretet mutatta. Ebben természetesen nem az a legjelentősebb tény, hogy azonosíthatóvá vált a kert legnagyobb részét alkotó, elsőként megszerzett terület, hanem az egykori földmérők gondossága a terület kimérésénél és térképezésénél. A másik két tervrajz azonban jóval kevésbé illeszkedett a területhez. Ezek egyike²¹ az imént elemzett helyszínrajzon ábrázolt 25.000 négyszögöles telekhez délről kapcsolódik, mintegy körbeöleli azt. Ez tehát egy csatlakozó telek, illetve egy azon létrehozandó, a másik telekhez talán illeszkedő kert rajza. Őrzési helye alapján arra lehetne következtetni, hogy ez talán a piaristák birtokában egykor állt területet ábrázolja, és a tervrajz esetleg 1784-ben készült, kedvet csinálva Orczynak a vételhez. A rajz stílusa mindenesetre valóban az 1780-as évek magyarországi irreguláris kertstílusához illeszkedik. (Mivel az amúgy ismeretlen A. Müller jóval korábbi, mondhatni divatjamúlt kertépítészeti elvek alapján készítette tervét, kizárható, hogy a rajznak az Angliában tanult Petrihez bármi köze lenne.) A harmadik tervrajz²² az egész kertre készült el. Az látható rajta, hogy az imént elemzett két telekhez északról kapcsolódik még egy kisebb, trapéz alakú kertrészlet is, amelyet a terv készítője szintén díszkertként képzelt el, de amelyről jól tudjuk a 18. század végének és a 19. század elejének térképeiről, hogy szántóföldként maradt egészen addig, amíg fel nem parcellázták és el nem adták volna. Mindenesetre a kisebb északi kertrészletben sejthetjük az eredeti Orczy-birtok harmadik telkét (91. kép).

Az 1808-ban alapított Ludovika Akadémia számára 1829-ben 60000 Ft-ért megvásárolták a teljes Orczy-kert területét.²³ Nagyjából ez idő tájt alakult ki a kert mai kiterjedése. Az egykori kert északi részét, a gazdasági területeket ugyanis felparcellázták, s új utcát nyitottak rajta (az egykori Ludoviceum, a mai Korányi Sándor utcát).²⁴ Mindemellett új részekkel is bővült a terület (92. kép). A város átengedte a kert és az Üllői út között fekvő 10506 négyszögöl kiterjedésű területet, valamint a szomszédos Festetics-kertből is megvásároltak egy 4183 négyszögölnyi részt.²⁵ Így a Ludoviceumhoz, a korábbi Orczy-kerthez csatolták a ma Ludovika térnek nevezett háromszög alaprajzú területet is. 1837-ben a városárok kijebbszoritásával délkeleti irányban kiterjesztették a kert határvonalát (a korábbi utca helyett újat – a mai Orczy utat – létrehozva, 7. kép), s ezzel kialakult a kert mai, négy utca által körülhatárolt formája, amelynek ekkor azonban még korábbi, délkeleti oldalon lévő kis kiszögellése megmaradt (94-96. kép). Ezt a kis területet azonban szintén felparcellázták, s folyamatos beépüléssel hamar elszakadt a kert területétől.²⁶

A Ludoviceum térképeit összevetve jól látszik, hogy az akadémia fokozatosan vette teljesen birtokába a kertet (97-99. kép). Egy 1872-es térképen még szinte semmi változást nem tapasztalhatunk a korábbi időkhöz képest, az utólag megvásárolt területek (mint a kert délkeleti széle) is ligetes, fás kialakításúak. Az 1899-es rajzon (15. kép) jól megfigyelhető az akadémia terjeszkedése. Megépült az ugratópálya és a délkeleti területen elhelyezkedő sport- és tornatér, valamint a ma is meglévő úszómedence is. Egy 1910-es évekből származó

²⁰ FATSAR 2009

²¹ MPRKL, Térképek V 29.

²² MPRKL, Térképek V 28.

²³ DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 123-124.

²⁴ A leszakadt telekrészeket 1830-ban árverésen adták el. DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 128.

²⁵ GOMBOS 1974, p. 83. és p. 252.

²⁶ Az Orczy-kert területváltásairól és a kert legújabb kutatási eredményeiről I. FATSAR 2009, pp. 42-44.

térkép a további terjeszkedést, átalakításokat szemlélteti (16. kép). Több új épület is állt már ekkor a kertben, többek között a kert északi szélén elhelyezkedő új lovarda (35. kép), valamint a déli és keleti oldali épületek nagy része. A fokozatos beépítés, s a zöldfelületek katonai célra való átalakítása az 1920-as években már a kert teljes területét igénybe vette. 1922-ben három új tenispályát létesítettek, 1925-ben pedig a sporttér is teljesen kiépült. A világháború után az Orczy-kertre részben építési telekként tekintettek, területének nagy része már az '50-es évektől kezdve beépült, ennek folyamata jól látható a légifotókon (18-24. kép). A területet szinte teljesen felparcellázták, majd pedig autóbuszüzem, cipőgyár, több más kisebb üzem, tüdőgondozó és sportteleppel összekötött ifjúsági tábor is létesült területén.

Az Orczy-kert előtörténete és az Orczyak birtoklásának időszaka (1828-ig)

Orczy Lőrinc elsősorban vadászat céljára használta a területet, amelyen nagyobb változtatásokat nem hajtott végre. Halála után fia, Orczy László (1750-1807) azonban hatalmas parkot létesített benne. 1794-ben bízta meg Bernhard Petrit egy tájképi stílusú kert megtervezésével és kivitelezésével.²⁷ Petri eredeti tervrajza mindeddig nem került elő, a kert egykori kialakításáról azonban mégis sok információt nyerhetünk a számos későbbi térkép és a tervező saját kertleírása alapján.²⁸ Jóllehet a kert leírása vélhetően nem mindenütt fedti a teljes valóságot – a dokumentálás idején számos említett kerti elem még el sem készült, továbbá a leírt elemek térképi követése is meglehetősen nehézkes –, a felsorolt elemek mégis átfogó képet adnak az akkori divat szerinti, úgynevezett szentimentális tájképi kertek jellemző vonásairól. Petri a különböző terepmagasságokat (dombok, völgyek) virtuóz módon kezelte, a fák és cserjék, valamint a vízfelületek hatását is messzemenően kihasználta. Tervei szerint a kert viszonylag kis területén számos jellegzetes kerti elem helyet kapott: patak, tó, vízesés, hidak, kanyargó úthálózat, dombok, sziklák, klasszicista kápolna, parasztház, grotta, obeliszk, emlékkő, sírkert, a-ha árok, valamint szőlőültetvény, gyümölcsös és konyhakert is. Habár valószínűleg nem minden tervezett elem valósult meg a kivitelezés során, a térképek mégis számos épített elem helyzetét tükrözik (4-5. és 26. kép).²⁹ Mindemellett Petri a távolabbi tájakat is belekomponálta az együttesbe, kilátást biztosított a budai várra és a hegyekre is.

Leírásában megemlíti, hogy az első nyáron az aszály miatt 300000 facsemete pusztult el, amely adat – habár bizonyára túlzásnak tekinthető – jól szemlélteti a kert létrehozásának nehézségeit. Pest ezen környéke ugyanis korábban kietlen, homokos pusztta volt, amelyen a fás vegetáció megtelepedése rendkívül nehézkes. Kitartó munka eredményeképpen azonban a XVIII. század végére mégis elkészült a kert, amelyet Orczy László megnyitott a közönség számára, s amely így tulajdonképpen Pest első közparkjává vált.³⁰

²⁷ Petri 1793 körül érkezett Magyarországra Sándor Lipót nádor meghívására. Nevéhez köthető a vedródi Zichy-kastély parkjának kialakítása, valamint a hédervári Viczay- és a rárói Sándor-kastély tájképi kertjének megalkotása, illetve a lednicei kert átalakítása. RAPAICS [1940], p. 157.

²⁸ Petri, Bernhard: Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy bei Pest, so wie er von Unterzeichnete entworfen und ausgeführt worden ist. In: Becker W.: *Almanach und Taschenbuch für Garten-Freunde*. Leipzig, 1797. Magyarul közli RAPAICS 1936 és GOMBOS 1974.

²⁹ Az épített elemek azonban csak a legkritikább esetben vannak megnevezve a térképeken, így beazonosításuk is sokszor nehézkes.

³⁰ A kert a Városliget kialakításáig (1813) a város egyetlen közparkja volt. GALAVICS 1999, 66. p.

Orczy László 1807-es halála után a kertet bátyja, Orczy József utódai örökölték. Az ezt követő közel három évtized a kert történetének fénykorát jelentette, a terület divatos kirándulóhellyé vált, mind a pestiek, mind a távolabbi települések lakói számára (28-29. kép). 1817 és 1820 között épült fel a park északi részén a 36 öl hosszúságú üvegház, amelyet akkoriban az ország legnagyobb és legszebb üvegházának tekintettek (27. kép). Építési költsége 30000 Ft volt, ami nem kevés, ha tekintetbe vesszük, hogy a teljes kert fenntartása – amelyet ebben az időben Bene Gergely főkertész látott el – évi 10000 Ft-ba került.³¹ Ebben az időben a neves pesti építőmester, Zofahl Lőrinc több kivitelezési munkát is végzett. Növénytelepítés minden évben zajlott, 1819-ben több nagy kerti épület is készült, 1824-ben pedig egy újabb kerti hidat is építettek. 1824 és 1826 között egy vízház építésére is sor került.³²

A kert ebből a korból származó történetileg fontos elemei a növényzeten túlmenően a terepi adottságok, a kerti tó, a grotta,³³ az üvegház, valamint a szökőkút és a vízház épülete. Jóllehet az utóbbi három említett elem mára már elveszett, s az üvegháznak nyomain biztosan nem maradtak fenn, a szökőkút és a vízház felszín alatti maradványai talán még megtalálhatók.

A történeti térképek tanúsága szerint e két utóbbi elem a legkorábbi időktől kezdve jelen volt a kertben (4. kép). A szökőkút az egykori gazdasági kertrészen, a kert északi felén létesített geometrikus alaprajzú haszonkert egyik csillagsétányának középpontjában állt. Habár a haszonkertet idővel megszüntették, a szökőkút változatlanul megmaradt (29-30. kép), még az 1950-es évek légifotóin is kivehető (18-20. kép), sőt egy 1986-ban felvett földhivatali térképvázlaton is szerepel. A vízház ugyanennek a haszonkertnek délnyugati sarkánál állt, s 1872 után is – jóllehet megváltozott funkcióval, hiszen református kápolnává alakították át (45. kép) – sokáig a kert fontos pontját képezte. Külső formájáról, kialakításáról eddig nem állnak rendelkezésünkre információk, a térképeken ábrázolt téglalappal egybekötött kör alakú alaprajz viszont már egy klasszicista portikusos körtemplom benyomását kelti, és nem kizárt, hogy valóban egy ilyen klasszikus templom átépítésével készült végleges formája. Habár ez csupán feltételezés, a későbbi funkcióval azonban összhangban áll, s így kézenfekvő is az épület ilyen irányú későbbi átalakítása.³⁴ A vízház egy 1860-as helyszínrajz tanúsága szerint az üvegházat és a szökőkutat látta el vízzel (9. kép).

A terepi adottságok közül különösen említésre méltó a mai tó mögött található kis domb, amely az eredeti kertben még szigetként jelent meg (4. kép). A domb tetején – kiemelkedő kerti helyzetét eye-catcherként felhasználva – a legtöbb térkép tanúsága szerint állt valamilyen pontszerű épített elem.³⁵ Maga az elem az idők folyamán többször kicserélődött, a legutóbbi, 1928-ban felállított emlékmű azonban még ma is itt áll.

³¹ GOMBOS 1974, p. 82.; Schams, Franz: *Vollständige Beschreibung der Königl. Freystadt Pest in Ungern*. Pest, 1821. alapján

³² B. GÁL 1993, pp. 85-86.

³³ A grotta helyének pontos beazonosításáról bővebben I. FATSAR 2009, pp. 42-44.

³⁴ A szentimentalista tájképi kertekben jellemző megoldás volt az ilyen jellegű megtévesztő építmények felvonultatása.

³⁵ Az eredeti építményre egyelőre csupán Petri leírásából következtethetünk. A tónál lévő magasabbik dombon – amelyről csak közletről látszik, hogy valójában egy sziget – egy kis templomot említ. GOMBOS 1974, p. 78. Más forrásunk ezzel kapcsolatban nem áll rendelkezésre, s az sem kizárt, hogy ez az említett templom soha nem készült el, így helyére más elem került. Azt azonban valószínűsíthetjük, hogy később, Pecz Ármin főkertészi tevékenysége idején semmilyen templom nem állt a kertben, hiszen ő maga a kerti elemek felsorolásában ezt nem szerepelteti. RAPAICS [1940], p. 181.

Az átmeneti korszak - a Ludovika építésének kezdetétől az Akadémia megnyitásáig (1828-1872)

1829-ben véget ért a kert Orczy családhoz kötődő korszaka. Az 1808. évi országgyűlés egy önálló tisztképző intézet felállítását szorgalmazta, amelynek céljaira gyűjtést indított. Az előkészületek után az érdemi munkák azonban csak az 1820-as években kezdődtek meg, 1827-ben elrendelték az akadémia felállítását Pesten.³⁶ Az intézmény számára 1829-ben 60000 Ft-ért megvásárolták a teljes Orczy-kert területét.³⁷

A kert ettől kezdve 1847-ig József nádor felügyelete alá került, aki 1831-től saját kertészét, Kaschek Józsefet bízta meg a kert fenntartásával,³⁸ amely folyamatosan szegényedett. Az üvegházi növényeket az Orczy-család átszállította újszászi birtokára, a kertet a korábbi a-ha árok helyett magas kőfallal vették körül, a tó medrét kimélyítették.³⁹ 1833-ban elkészültek a kerti tó zsilipjei, lehetővé téve ezzel annak mesterséges felduzzasztását.⁴⁰ A korábbi gazdasági terület megmaradt részeit, a geometrikus kialakítású haszonkertet beleolvasztották a kert szerkezetébe, s tájképi kialakításúvá formálták. Egy 1837-es térképen már ilyen formában találhatjuk ezt a területrészt (8. kép).

1830 és 1836 között Pollack Mihály tervei alapján felépült a Mária Ludovika Magyar Hadi Tanoda épülete, amely azonban a közbeszóló események hatására még évekig nem működhetett rendeltetésének megfelelően. Az 1836-os árvíz idejében menhelyként szolgált, s csak a szabadságharc után, 1849-ben nyitották meg. Hamarosan azonban ismét megszűnt az oktatás, mivel az épületet átmenetileg katonai kórházzá alakították át.⁴¹ A Ludovika építésének megkezdése után létesítették az újonnan megvásárolt (mai Ludovika téri) területen az épület előkertjeként szolgáló, sétányokkal kialakított kis parkot,⁴² amelynek egy tervezett kialakításáról tervrajz is maradt fenn (12. kép). A sétányok 1832-re el is készültek.⁴³

Habár a terület ekkor még mindig közparkként szolgált, szűkebb fenntartási keretei és a Városliget konkurenciája miatt egyre elhanyagoltabbá vált. Kaschek halála után a kert egy konyhakertész irányítása alá került, majd 1848-tól 1867-ig id. Pecz Ármin lett a főkertész. Pecz feladata a szerződésben leírtak szerint az utak tisztántartása, virágok kiültetése, valamint a kipusztult fák pótlása volt.⁴⁴ Emlékirataiban leltárszerű leírást is készített a kertről. Eszerint ekkor rengeteg öreg fa, néhány fasor, grotta, vizes árok, híd, vízemelő gép, szökőkút, két emlékkő, fácános, számos virágtábla és többféle üvegház volt a kertben, utóbbiakban narancsfák és más egzotikus növények éltek. A kert korábbi angolpark jellege azonban ekkorra már megszűnt.⁴⁵

Pecz idejében a kert állapota jelentősen leromlott. A szabadságharc idején beszállásolt csapatok foglalták el a területet, az 1850-es években pedig Albrecht főherceg használta

³⁶ 1827. évi XVII. tc. a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról

³⁷ DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 123-124.

³⁸ KISS 2000, p. 120. Kaschek még abban az évben 255 forintról szóló költségvetés-tervezetet nyújtott be a kerti munkák fedezésére. DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 156.

³⁹ A medence mélyítésére többek között az építkezési költségek csökkentése miatt került sor 1832-ben. A kiásott kavicsot a nádor utasítása szerint az épület előterének szintezésére használták fel, s a tó mélyítését addig kellett végezni, amíg a kavicsréteg tartott. DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 160.

⁴⁰ DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 162.

⁴¹ CSORNA 1962, p. 222. és GOMBOS 1974, p. 83.

⁴² HLATKY 2001, p. 96.

⁴³ KISS 2000, p. 121.

⁴⁴ GOMBOS 1974, p. 252.

⁴⁵ RAPAICS [1940], p. 181.

főhadiszállásul, 13 nagy sátrat állíttatva a parkban. 1862-ben a helytartótanács vette át a park legfőbb irányítását, s a parkot ezután népkert céljaira használta. Hatalmas területeket adott bérbe, többek között a Sur-cirkusznak, amely további nagy károkat okozott a növényállományban. 1866-ban, az osztrák-porosz háború idején kórházi célra lefoglalták a kertet, és 60 barakkot építettek benne. A terület közpark funkciója ekkor szűnt meg először. 1867-ben Pecz Ármin helyét egy Feuerabend nevű kertész vette át, ekkor, 1872 és 1890 között égett le a kert nagy üvegháza.⁴⁶

A Ludovika korszaka (1872-1945)

A Ludovika Akadémia felállítását 1808-ban határozták el, s az intézet helyszínéül kezdetben a Mária Terézia idején alapított nemesi konviktus, a váci Teréziánium épületét jelölték ki.⁴⁷ Az akadémia azonban nem tudta megkezdeni működését, az iskola felállításának feladata így továbbra is napirenden maradt. 1827-ben már egy pesti akadémia felállítását szorgalmazták,⁴⁸ a döntés végrehajtására 1830-ban került sor. Ekkor tették le a Pollack Mihály által tervezett intézet alapkövét a budapesti Orczy-kert közvetlen szomszédságában. Jóllehet az akadémia 1836-ban megnyílt, tényleges működésének kezdetét mindazonáltal még későbbre, 1872-re kell datálnunk, az oktatás ugyanis csak ekkor kezdődött meg, s ettől az évtől kezdve a Ludovika Akadémia és kertje (a hajdani Orczy-kert) 1944-ig a honvédség legfontosabb felsőoktatási intézményeként folytatta működését.

Az 1872-es nyitáskor mind az épület, mind környezete nagyon rossz állapotban volt, ezért elengedhetetlen volt annak sürgős helyreállítása. Elsőként rendbe hozták az utakat, elszállították a szemetet, valamint a további munkák érdekében kertészt fogadtak fel. A területre vízvezetékkel kellett bevezetni, ennek kivitelezése 1874-ben fejeződött be.⁴⁹ 1875-re a kert már méltóvá vált az akadémiához, s őrzéséről is gondoskodtak: eleinte három rokkant katona, 1900-tól pedig 48-as honvédek vigyáztak a rendre.⁵⁰

1873-ban a Közmunkatanács is rendezni próbálta a parkot, ez azonban a hadügyminisztérium kezelésében lévő ingatlanon lehetetlenné vált. 1885-ben Fejérváry Géza honvédelmi miniszter a kert lezárása mellett döntött, amely évekig tartó vitasorozatot és tiltakozást váltott ki mind a főváros, mind pedig a helyi lakosok körében, 1891-ben végül a város végérvényesen lemondott a kert tulajdonáról és használati jogáról, s ettől kezdve a terület kizárólag a katonai oktatás érdekeit szolgálta.⁵¹ Ettől kezdve amíg a felsőfokú katonai tisztképző intézet fennállt a területen (1944-ig), az 1919-es Tanácsköztársaság pár hónapját leszámítva a kert kapui végig zárva voltak a nagyközönség előtt.⁵²

Az akadémiai oktatásnak megfelelően a kertbe az évek során számos tornaeszközt és sportpályát telepítettek, valamint a kertek egyes elemeit is igyekeztek katonai célokra minél jobban kihasználni. Tornacsarnok, löcsarnok, lovaglópálya épült, az egykori csónakázó tavon

⁴⁶ MAGYAR 2008, p. 100. Jóllehet Magyar Erzsébet 1870-re teszi az üvegház leégését, az még az 1872-es térképeken is fel van tüntetve, így e megállapítása pontosításra szorul. Az 1896-os térképeken már nem szerepel az üvegház (12. kép).

⁴⁷ 1808. évi VII. tc. a katonai Ludovika-akadémiáról

⁴⁸ 1827. évi XVII. tc. a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról

⁴⁹ DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 449.

⁵⁰ DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 450.

⁵¹ GOMBOS 1974, p. 86.

⁵² GOMBOS 1974, p. 87.

pedig nyáron a hídépítést, télen a korcsolyázást gyakorolták a növendékek (30. kép).⁵³ A kert fontos helyszínét képezte a katonai életnek, az Akadémia tanterve ezt elő is írta: „Az akadémikusok a szünetek alatt a kertben mozogjanak, a hosszabb szüneteket pedig testedző sportgyakorlatokra használják fel (football, tennis, torna, vívás). Nyáron a csónakázás, télen pedig a korcsolyázás az akadémiaparancsnokság által mindenik évadra megszabott rend szerint gyakorolható.”⁵⁴

A hajdani tájképi kert tehát egyre inkább a katonaiskola alárendeltjévé vált, amely annak hasznosítására helyezte a fő hangsúlyt. Ebben az időszakban is történtek azonban olyan változások a kert életében, amelyek nem közvetlenül az oktatás céljait szolgálták. A kert és az előkert különféle kiültetésein kívül ezek közé sorolható a különböző építmények, szobrok, emlékművek elhelyezése a kert egyes részeiben.

A vízvezeték bevezetése után – vélhetően ennek eredményeképpen – a kert északi felében álló egykori vízház református kápolnává alakították át (45. kép). Továbbá az akadémia idejében is megmaradt az Orczy család idejében létesített szökőkút (30. kép). Az akadémia felépítése előtt pedig már négy műalkotás is állt a területen: Orczy Lőrinc és Orczy József emlékoszlopai, valamint a míg fennmaradt két kőurna (32. és 71-73. kép).

A millennium évében, 1896-ban a Ludovika téren felállított Ferenc József szobor párjaként a Stróbl Alajos ugyanabban az évben Erzsébet királyné büsztjét is elkészítette, amelyet a főépülettől északra, a szökőkút mögötti területen állítottak fel. A tóhoz vezető út mellett egy másik emlékmű is létesült, amely a királyi látogatások dátumát őrizte. 1901-ben került sor az akadémia névadójának, Ludovika királynének emléket állító szoborcsoport felavatására az úgynevezett „Nagyret”, a gyakorlótér szélén (34. kép). A gipszből készült szobor középső alakja Mária Ludovika, két oldalán pedig József nádor és gróf Buttler János, az intézet egyik legnagyobb mecénása állt.⁵⁵ Utóbbi emlékére külön szobor is készült, amelyet a tó épület felőli oldalán állítottak fel (35. kép).⁵⁶ E szobrok a hála kifejezésének eszközei voltak, amelyek egyrészt a támogatókat, másrészt az intézet működését lehetővé tevő uralkodót dicsőítették.

Az akadémia fokozatosan vette teljesen birtokába a kertet. Egy 1872-es térképen még szinte semmi változást nem tapasztalhatunk a korábbi időkhöz képest, az utólag megvásárolt területek (mint a kert délkeleti széle) is ligetes, fás kialakításúak. Áll az üvegház, a vízház is még eredeti funkciójában található meg, s az egykori gazdasági területen – amely 1872-ben már tájképi jellegűvé alakult át – ekkor is találhatóak melegágyak, továbbá a kertészlak is itt helyezkedik el (14. kép).

A patak hossza azonban rövidült, majd fokozatosan el is tűnt a felszínről. Az 1899-es, Ludoviceumot ábrázoló helyszínrajz már csak a tavat ábrázolja vízfelületként (15. kép). Ezen a rajzon jól megfigyelhető az akadémia terjeszkedése. Megépült az ugratópálya és a délkeleti területen elhelyezkedő sport- és tornatér, valamint a ma is meglévő úszómedence is. Az egykori vízház ekkor már református kápolnaként működött, a korábban említett meglévő szökőkút, a két Orczy-emlék, valamint az uralkodópár szobrai álltak ekkor a kertben. A kert déli oldalán kiépült a tiszti kert, kis lugasokkal, tekepályákkal. Tekepályák a kertben több helyen is megjelentek.

⁵³ A nyári lovarda, illetve ugratópálya 1886-ban készült el a kert északkeleti sarkában. DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 451.

⁵⁴ KALAVSZKY 1992, p. 18.

⁵⁵ Habár a gipszszobor bronzba öntésére gyűjtést is indítottak, erre mégsem került sor egészen 1929-ig.

⁵⁶ PROHÁSZKA 1994, pp. 131-135. A szobor Senyei Károly alkotása volt. LIBER 1934, p. 110.

Egy 1910-es évekből származó térkép a további terjeszkedést, átalakításokat szemlélteti (16. kép). Több új épület is állt már ekkor a kertben, többek között a kert északi szélén elhelyezkedő új lovarda (36. kép), valamint a déli és keleti oldali épületek nagy része. A kertészlakot áthelyezték az ugratópálya és az új lovarda közötti területre, mindemellett pedig külön irodát is kapott a kertész, s a kertben két virágház is létesült (az ugratópálya, valamint a sportpálya szomszédságában). A tó mellett a korábbi evezős bódé helyett nagy méretű csónakház épült. A fent említett uralkodói szobrokon kívül pedig még egy milleniumi emlék, egy Mária Terézia szobor és egy Mátyás királyt ábrázoló szobor is felállításra került a kertben, az épület közelében.

A fokozatos beépítés, s a zöldfelületek katonai célra való átalakítása az 1920-as években már a kert teljes területét igénybe vette. 1922-ben három új tenispályát létesítettek, 1925-ben pedig a sporttér is teljesen kiépült.⁵⁷ Egy 1929-ben készített helyszínrajz részletesen ábrázolja ezt a korabeli állapotot (17. kép). Az egykori tájképi kert igazi katonaiskolai kertté alakult. Déli oldalán – a felépített lovardák és istállók, valamint kórház mellett – tisztai és altisztai kert alakult ki, amelyekben a tipikus iskolakerti elemek – két tenispálya és mindkét kertben egy-egy tekepálya – foglaltak helyet. A kert délkeleti felén a korábban létesített sporttéren kívül a lőtér, a műszaki gyakorlóter és a gazdasági udvar is erre a területre került. Keleten helyezkedtek el az ételmezést szolgáló kertrészek, a veteményeskert, valamint a gyümölcsös. Itt volt a már említett úszómedence és a hozzá tartozó „napfürdő” területe is, valamint a beteg lovak és az öszvérek istállóépülete. A kert északkeleti felén, a nagy lovarda mellett helyezkedett el a kertészet, valamint az üvegház és a pálmaház épülete. Ez a modern, új virágkertészet 1926-27-ben létesült.⁵⁸ A kert északi oldalán istállók és lovardák sorakoztak, kissé beljebb pedig egy tenispályáknak létrehozott nagyobb tér, valamint a már említett, vízházból átalakított református kápolnaépület állt. Jóllehet a kápolna egyrészt az épülettől való távolsága, másrészt kis mérete miatt már nem felelt meg céljának, s ezért 1926-ban javaslatot és terveket is készítettek egy új kápolna létesítésére, ez pénzühiány miatt mégsem valósult meg. Az istentiszteleteket azonban már nem itt, hanem különböző előadótermekben és a díszteremben tartották, a kápolna ezért vélhetően már a helyszínrajz készítésének időpontjában is használaton kívül állt.⁵⁹

Habár a katonaiskola fontos elemeivel vették körbe, az egykori Orczy-kert belső területei még ekkor is változatlanul őrizték a tájképi kialakítást. A korábbi korszakhoz hasonlóan azonban ezeket a területeket ebben az időben is katonai célra használták, a nagy rét például továbbra is alakulótérként szolgált.

A kertben ismét nagy szerephez jutottak a különböző szobrok és emlékművek – közülük több hűen tükrözte a kor sajátos ideológiai beállítottságát. A kertben álló, gipszből készült Ludovika-szobrot 1919-ben a Tanácsköztársaság idején lerombolták, azonban a fennmaradt kisminta alapján rekonstruálták, így 1929-ben ismét korábbi helyére kerülhetett vissza – immár bronzból készült változatban,⁶⁰ s ettől kezdve a katonai ünnepek legfontosabb háttérét képezte, minden fontos eseményt a szobor előtt rendeztek meg (34. kép). Ferenc József mellsobrát a Ludovika térről 1924-ben áthelyezték az épület kerti homlokzata elé.⁶¹

⁵⁷ DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 880.

⁵⁸ DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 883.

⁵⁹ DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 883-884.

⁶⁰ A bronz rekonstrukció Vass Viktor munkája volt. PROHÁSZKA 1994, p. 133.

⁶¹ DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 846.

Erzsébet királyné szobrát 1929 után eltávolították helyéről, hogy a kert másik felében, a főépülettől a tó felé vezető alsó út mentén állítsák fel ismét.

A már korábban fennálló alkotásokon kívül 1920-ban emléket állítottak az 1919-es forradalom idején elesett három tiszt és egy hallgató részére is (38. kép).⁶² Sidló Ferenc alkotása egyike az irredenta, nacionalista szellemet közvetlenül kifejező műveknek: a márványobeliszk tetején a Szent Korona, oldalán töviskoszorús kard látható. Az ellenforradalmi emlékmű a főépületet a lovardával összekötő fedett folyosó közelében állt a kertben.⁶³ 1924-ben került az iskolába a korábban a Deák téren felállított Nemzeti Áldozatkészség szobra, amelyet a főépület központi és déli szárnyépülete közötti udvaron állítottak fel (40. kép).⁶⁴ Vass Viktor másik alkotását, az Elesett tisztek emlékművét – amely egy Árpád-kori magyar vitézt és egy oroszlánt ábrázol – 1928-ban helyezték el a kerti tó túlsó partja mellett emelt kis dombon (41. kép).⁶⁵

A szobrok sajátos csoportját képezték az egyes fegyvernemek védőszentjeit ábrázoló alkotások, amelyeket 1939-ben állítottak fel a kertben. Szent László, a gyalogság, illetve Szent Borbála, a tüzérség védelmezőjének alakja a főépület kerti homlokzata előtt állt (42. kép), a lovasság védőszentje, Szent György szobra a rét déli oldalára került (43. kép). Két évvel később állították fel Szent Kristóf, a gyorsfegyvernemek oltalmazójának szobrát, amely a tótól északra kapott helyet (43. kép).⁶⁶ A szentek szobrait Szent Borbála alakjának kivételével Oláh Sándor készítette, a tüzérség védőszentjének alkotója pedig Dabóczi Mihály volt.⁶⁷

1940-ben szobrot állítottak még Móricz Sándor tábornoknak, a Ludovika Akadémia első parancsnokának is, ezt a kert északi felében, a lovardához közeli területen helyezték el. Ezek a szobrokon kívül még számos emléktáblát és domborművet is felavattak a két világháború közötti időszakban, ezek azonban a szinte szoborpark-jelleget öltő kert képének alakulása szempontjából nem voltak meghatározóak.

A szocializmus kora és az utána történt változások (1945-től)

A második világháború nagy pusztítást végzett az egykori Ludovika Akadémia kertjében, sok fa szenvedett bomba-, vagy aknasérülést. Jóllehet továbbra is a HM tulajdonában maradt, az 1947-ben újjáinduló katonai tisztképzésben a Ludoviceum területe már nem játszott szerepet. 1946-tól az épületben a Kossuth Akadémia működött, s csak 1958-ban került polgári kezelésbe a korábbi katonai komplexum. A kertben ebben az időben semmilyen pozitív jellegű változás nem történt, a szobrokat és emlékműveket – a Névtelen hősök és az Elesett tisztek emlékművén kívül – eltávolították vagy megsemmisítették. Az új rezsim új alkotásokat is kívánt, 1967-ben a Ludovika téren felavatták a Tanácsköztársaság három vezetője, Szamuely Tibor, Kun Béla és Landler Jenő emlékművét (44. kép).⁶⁸

⁶² PROHÁSZKA 1994, p. 135.

⁶³ SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2011, p. 99.

⁶⁴ Sidló Ferenc munkája 1915-ben fából készült, azzal a céllal, hogy minden, a háborúban harcoló honvédek számára történt adomány után egy bronzszöveget vagy bronzlemezt helyezzenek el a szobron. A számos felajánlást követően a lovaszt ábrázoló alkotás lassanként bronzszoborrá változott. LIBER 1934, p. 307.

⁶⁵ PROHÁSZKA 1994, p. 136.

⁶⁶ SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2011, p. 114.

⁶⁷ PROHÁSZKA 1994, pp. 137-138.

⁶⁸ PROHÁSZKA 1994, p. 139.

A háború után meginduló városrendezési koncepciókban az egykori Orczy-kert is szerepet kapott. A belső városrészek határán elhelyezkedő nagyobb zöldterületeket (Városliget, Kerepesi temető Orczy-kert, Népliget) és a XIII. kerületi laktanyák területét összekötő, Dunától Dunáig terjedő „nagy zöld gyűrűt” javasoltak, amely a város élhetősége szempontjából jelentős előrelépést jelentett volna. Azonban a háború utáni romállapot és a gazdasági lehetőségek korlátozottsága miatt az ilyen jellegű elképzelések meglehetősen illuzórikusnak mutatkoztak ebben az időben. Az 1948-as általános rendezési tervben így csak felszínesen foglalkoztak a témával, megemlítve, hogy a város számára összefüggő zöldterületi rendszert kell létrehozni.⁶⁹

Annak ellenére, hogy az 1960-as általános rendezési tervben zöldfelületként tartották nyilván, és távlati irányvonalként helyreállítását tűzték ki célul, az Orczy-kert területének nagy része már az '50-es évektől kezdve beépült, ennek folyamata jól látható a mellékelt légifotókon (18-24. kép). A területet második világháború után szinte teljesen felparcellázták, majd pedig autóbuszüzem, cipőgyár, több más kisebb üzem, tudógondozó és sportteleppel összekötött ifjúsági tábor is létesült területén.⁷⁰ A Ludovika teret 1977-ben a metróépítés után rendbe hozták, és részben – a kor ízlése szerint – átépítették, a klinikák előtt egy csobogós teret kialakítva.⁷¹

1993-ban az Európai Unió pályázatot hirdetett történeti kertek helyreállítására, amelyen az Orczy-kert pályaműve jelentős támogatást nyert. 1994-ben kezdődött el a helyreállítási kivitelezési munkák első üteme, amely elsősorban bontásokat tartalmazott. Több száz méternyi betonkerítést, számos építményt és betonozott, illetve salakkal felszórt sportpályát, valamint egy szabadtéri színpadot bontottak el. Mindemellett új úthálózatot építettek ki, tereprendezési munkákat végeztek, rekonstruálták a hajdani sziklakertet, gyepes tisztásokat alakítottak ki és új növényeket telepítettek. A helyreállítási munkálatokat az akkori OMvH tervezőjeként Kiss József tájépítészmérnök vezette.⁷² 2008 nyarán egy 100 millió forintos beruházás keretében ismét elkezdték a kert felújítási, helyreállítási munkálatait, ennek ellenére nem történt szembetűnő pozitív változás. A kert ma mint egyszerű városi közpark funkcionál, történeti kertként történő kezelése, kiemelkedő kulturális és történeti értékei teljesen háttérbe szorulnak.

A kert történetének áttekintő kronológiája

(a szobrászati díszekre vonatkozó időpontok nélkül; a Szoborprogram elemeinek történetét lásd az erre vonatkozó fejezetben)

1783-1784	Orczy Lőrinc báró három telket vásárol Pest határában, amelyek egyesítésével létrehozza a majdani kert ingatlanát
1785	a későbbi vízgépház alapjául szolgáló kút létezésének első nyoma
1789	Orczy Lőrinc meghal, a pesti határbéli telkeket fia, Orczy László örökli
1794	Orczy László báró megbízza Bernhard Petrit egy „angolkert” létrehozásával
1797	Petri megjelenteti leírását a kert tervezéséről és kivitelezéséről
1817-1820	a nagy üvegház felépítése

⁶⁹ PREISICH 1998, pp. 173-174.

⁷⁰ PREISICH 1998, pp. 175-176.

⁷¹ HLATKY 2001, p. 97.

⁷² KISS 2000, p. 122.

1819	kerti épületek emelése
1824	új kerti híd építése
1824-1826	vízház építése
1829	Orczy-kert megvásárlása a Ludovika Akadémia céljára
1830-1836	Ludovika Akadémia épületének felépítése Pollack Mihály tervei szerint
1830-1837	Ludoviceum ma is ismert tömbjének végleges kialakulása
1831	József nádor kertésze, Kaschek József megbízása a kert fenntartásával
1832	Ludovika tér első kialakítása
1833	a tó új zsilipjének elkészülése, a tó mai alakra duzzasztása
1848-1867	Pecz Ármin a főkertész
1850-es évek	Albrecht főherceg 13 nagy sátrat állított fel a kertben
1862	Helytartótanács átveszi a kert kezelését, és közparkként használja, nagy területeket vállalkozóknak bérbe adva
1866	osztrák-porosz háború alatt katonai kórház, 60 barakk épül a kertben
1867	Feuerabend az új kertész
1872	Ludovika Akadémia megkezdi működését az Orczy-kertben
1872-1890 között	leég a nagy üvegház
1874	vízvezeték építése a kertben
1885	a kert zárt intézménykerti használata, a közparki funkció vége
1922	tenispályák létesítése a kertben
1925	sporttér kiépítése a kertben
1926-1927	új virágkertészet, üveg- és pálmaház létrehozása
1919	Tanácsköztársaság alatt ismét közpark az Orczy-kert
1946	Kossuth Akadémia használja az akadémiai épületet
1958	egykori Ludoviceum komplexuma polgári kezelésbe kerül
1994-1995	műemléki helyreállítás; a kertbe telepített katonai objektumok elbontása
2008	újabb műemléki helyreállítás

Az Orczy-kert szoborprogramjának változásai és jelenlegi állapota

Az Orczy-kert több évszázados története során mindvégig – a Petri-féle szentimentális kertben csakúgy, mint a későbbi Ludovika-korszakban vagy a második világháborút követő időszakban – előszeretettel állítottak különböző szobrokat és emlékműveket. Ezek többsége ma már nem maradt fenn, 1945 után számos alkotást megsemmisítettek. A szoborprogram változása meglehetősen összetett, egyes szobrokat idővel áthelyeztek a kerten belül, másokat lecseréltek, ugyanakkor olyanok is akadtak, amelyek hosszú időn át ugyanazon helyen maradtak. A kertben valaha állt szobrok fontos adatait az alábbi táblázat foglalja össze. Külön kiemeltük a ma is eredeti (vagy közel eredeti) helyén lévő alkotásokat, valamint a még létező, de nem eredeti helyén (a kerten kívül) álló szobrokat is. A szobrok kerten belüli elhelyezkedését a Melléklet III. térképe ábrázolja.

	SZOBOR	FELÁLLÍTÁS ÉVE	ALKOTÓ	EGYKORI HELYE	MAI HELYE/ÁLLAPOTA	MEGJEGYZÉS
1	<i>Klasszicizáló kőurna/1</i>	ismeretlen, feltehetően 1910-1929 között		térkép - 1.	eredeti helyén, térkép - 1.	Feltehetően Schmidt Miksa gyűjteményéből vagy gyárából származnak (a kiscelli kastélyt ábrázoló fényképeken szereplő vázák teljesen azonosak. Kiss József fényképgyűjteménye alapján, Forster Központ, Tervtár, ÁMRK anyagok). Más szerint már a Ludovika felépítése előtt a kertben álltak (PROHÁSZKA 2004, p. 160.)
2	<i>Klasszicizáló kőurna/2</i>	ismeretlen, feltehetően 1910-1929 között		térkép - 2.	eredeti helyén, térkép - 2.	
3	<i>Illés-kút</i>			térkép - 3.	eredeti helyén, térkép - 3.	1930 után betömték, kútházat lebontották; 1981-ben a Szentháromság téren helyezték el, 1990-ben visszaállították
4	<i>br. Orczy Lőrinc emlékoszlopa</i>	ismeretlen, 1810 körül		térkép - 4.	x	1945 utáni sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztult.
5	<i>br. Orczy József emlékoszlopa</i>	1810		térkép - 5.	x	1945 utáni sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztult.
6	<i>Ludovika királyné emléke</i>	1896 és 1929 között		térkép - 6.	x	Sorsa ismeretlen, mindössze egyetlen helyszínrajzon ábrázolták. (HM HL, Katonai objektumok építési anyagai VII.244, 52. d.)
7	<i>Milleniumi emlékoszlop</i>	1896		térkép - 7.	x	1896-ban állították a ma is álló Tiszti hősi emlékmű helyére (térkép - 7.). 1910 körül vélhetően áthelyezték a tó felé vezető út mellé (térkép - 32.). További sorsa ismeretlen, 1929-től már nem szerepel a térképeken.

	SZOBOR	FELÁLLÍTÁS ÉVE	ALKOTÓ	EGYKORI HELYE	MAI HELYE/ÁLLAPOTA	MEGJEGYZÉS
8	<i>Ferenc József mellszobra</i>	1896	Stróbl Alajos	térkép - 8a-b.	x	Eredetileg az épület előtt állt (ld. térkép - 8a), 1919-ben ledöntötték, a Tanácsköztársaság bukása után visszahelyezték. 1924-ben a kerti homlokzat elé állították fel (térkép - 8b), 1945 utáni sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztult (PROHÁSZKA 2004, p. 161.).
9	<i>Erzsébet királyné szobra</i>	1896 (de a térképek alapján 1899 és 1910 között)	Stróbl Alajos	térkép - 9.	x	PROHÁSZKA (2004) rosszul azonosítja a tó felé vezető út mellé, 1910-től minden térképen a szökőkút közelében látható. 1945 utáni sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztult.
10	<i>Zászlóavatás, emléktábla</i>	1901	Krisztián Sándor	épületfalon, térképen nincs jelölve	x	Az épület kertre néző falán.
11	<i>Mária Ludovika, gr. Buttler János, József nádor</i>	1901	Bassler Adolf	térkép - 11a.	közel eredeti helyén, térkép - 11b.	Eredetileg gipszből készült, 1919-ben megrongálták, majd 1929-ben Vass Viktor bronzból újramintázta. 1945 után raktárba vitték, 1992-ben állították vissza. (PROHÁSZKA 2004, p. 161.) A térképek tanúsága szerint eredetileg pár méterrel beljebb állt a réten.
12	<i>gr. Buttler János bronz mellszobra</i>	1903	Senyei Károly	térkép - 12.	Hadtörténeti Intézet és Múzeum belső udvarában; talapzatának romjai: térkép - 12.	1945 után elvitték a kertből, 1992 óta a Hadtörténeti Intézet és Múzeum belső udvarában áll (a talapzat nyomai még megvannak a tó nyugati oldalán lévő kis dombon).

	SZOBOR	FELÁLLÍTÁS ÉVE	ALKOTÓ	EGYKORI HELYE	MAI HELYE/ÁLLAPOTA	MEGJEGYZÉS
13	Nemzeti áldozatkészség szobra	1915	Sidló Ferenc	térkép - 13.	x	Eredetileg, 1915-től a Deák téren állt, majd 1924-ben a Ludovika főépületének bal szárnya elé vitték át, az 1950-es évek elejére tönkrement, lebontották. (PROHÁSZKA 2004, p. 162.) Törédékei a Hadtörténeli Múzeumban, a szobor feje a BTM-ben található.
14	Ellenforradalmi emlékmű	1920	Sidló Ferenc	térkép - 14.	x	Három tiszt és egy hallgató emlékére készült. Sorsa ismeretlen, 1945 után vélhetően lebontották (PROHÁSZKA 2004, p. 163.).
15	Guido Romanelli emléktáblája	1924	Szódy Szilárd	épületfalon, térképen nincs jelölve	x	Az Üllői útra néző főhomlokzaton volt, 1945 után eltávolították, valószínűleg elpusztult.
16	Névtelen hősök emlékműve	1924	Horvay János	térkép - 16a.	közel eredeti helyén, térkép - 16c.	A főépület elé, a Ferenc József-szobor helyére került 1924-ben (térkép - 16a), majd az 1950-es években a főépület bal szárnyához helyezték (térkép - 16b). 1992-ben került vissza közel eredeti helyére (eredeti díszlépcső és díszkorlát nélkül - PROHÁSZKA 2004, p. 163.; térkép - 16c), a térképek tanúsága szerint azonban eredetileg pár méterrel távolabb állt az épülettől, mint most.
17	Tiszti hősi emlékmű	1928	Vass Viktor	térkép - 17.	eredeti helyén, térkép - 17.	Az Árpád-kori magyar vitézt és oroszlánt ábrázoló bronz szobrot a tó melletti kis dombon, a Milleniumi emlékoszlop helyére állították fel, azóta is ott található.

	SZOBOR	FELÁLLÍTÁS ÉVE	ALKOTÓ	EGYKORI HELYE	MAI HELYE/ÁLLAPOTA	MEGJEGYZÉS
18	<i>Emlékmű az alapköletétel 100. évfordulójára</i>	1930	Turi Jobbágy Miklós	épületfalon, térképen nincs jelölve	épületben	A főbejáratnál jobbra az épület falán helyezték el, 1946-ban az épület belsejébe került, majd Mária Ludovika portróját kicserélték Kossuthéra. 1958-ban Kossuth portróját elvitték, a dombormű többi része torzoként maradt az épületben (PROHÁSZKA 2004, p. 164.).
19	<i>Íjás vitéz szobra</i>	1936	Csorba Géza	térkép - 19.	térkép - 19.	1945 után került a kertbe (PROHÁSZKA 2004, p. 161.), idegen talapzatra, feltehetően a királyi látogatások emlékét őrző szobor (29. sz.) helyére.
20	<i>Faragó fiú szobor - "Puszták művésze"</i>	1936	Szentgyörgyi István	térkép - 20.	térkép - 20.	Valamilyen raktári csere eredményeképpen kerülhetett a Szt. Kristóf szobor talapzatára 1945 után (PROHÁSZKA 2004, p. 166.), ma is az iskolaudvarban áll.
21	<i>Szent László szobra</i>	1939	Oláh Sándor	térkép - 21.	Sümege a Népkerthben	A főépület kerti homlokzata előtt állt, 1990-ban a Honvédelmi Minisztérium és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum ajándékaként Sümegere került, a Népkerthben állították fel.
22	<i>Szent Borbála szobra</i>	1939	Dabóczi Mihály	térkép - 22.	Tápiószentmárton, idősek otthona	A főépület kerti homlokzata előtt állt, ma a tápiószentmártoni idősek otthonában található.
23	<i>Szent György szobra</i>	1939	Oláh Sándor	térkép - 23.	Sümege	A rét szélén állt, 1990-ben a Honvédelmi Minisztérium és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum ajándékaként Sümegere került.
24	<i>Móricz Sándor tábormok szobra</i>	1940		térkép - 24.	x	Sorsa ismeretlen.

	SZOBOR	FELÁLLÍTÁS ÉVE	ALKOTÓ	EGYKORI HELYE	MAI HELYE/ÁLLAPOTA	MEGJEGYZÉS
25	<i>Szent Kristóf szobra</i>	1941	Oláh Sándor	térkép - 25.	Tápiógyörgye, templommal szemközt	1986 óta Tápiógyörgyén áll a templommal szemben, egykori posztamentumán ma a Faragó fiú szobra található.
26	<i>Szamuely Tibor, Kun Béla, Landler Jenő emlékműve</i>	1967	Farkas Aladár, Olcsai Kiss Zoltán, Herczeg Klára	épületfalon, térképen nincs jelölve	Szoborpark	A rendszerváltást követően a budatétényi Szoborparkba vitték.
27	<i>Asztalos János emléktáblája</i>	1968		épületfalon, térképen nincs jelölve	Szoborpark	A Nagyváradi téri bejáratnál helyezték el, 1992-ben a Szoborparkba szállították.
28	<i>Kreutz Róbert emléktáblája</i>	1977	Kiss Nagy András	épületfalon, térképen nincs jelölve	Szoborpark	Eredetileg az úttörőház falán helyezték el, ma a Szoborparkban található.
29	<i>Neogótikus emlékoszlop a királyi látogatások emlékére</i>	1910 és 1929 között		térkép - 29.	x	Feltehetően az Ijas vitéz szobra helyén állt egykor, sorsa ismeretlen, az 1929-es helyszínrajzon már nem szerepel.
30	<i>Mária Terézia szobra</i>	1910 körül		térkép - 30.	x	Sorsa ismeretlen, mindössze az 1910-es térképen ábrázolták.
31	<i>Mátyás király szobra</i>	1910 körül		térkép - 31.	x	Sorsa ismeretlen, mindössze az 1910-es térképen ábrázolták.
32	<i>Milleniumi emlék</i>	1910 körül		térkép - 32.	x	Sorsa ismeretlen, mindössze az 1910-es térképen ábrázolták. Talán a Milleniumi emlékoszloppal azonos (térkép - 7.), amelyet 1910 körül áthelyezhettek a tó felé vezető út mellé (térkép - 32.). Az 1929-es térképen már nem szerepel.

A Ludovika tér

A Ludovika tér meghökkentően állandó térképzése már mintegy másfél száz éves. Kialakulása – úgy tűnik – együtt történhetett a Ludovika Akadémia megnyitásával, mert valamikor 1872 körül, de akár még annál is egy évtizeddel korábban történt. Sikerének kulcsa az, hogy egyszerű formavilága kiváló előteret nyújt az akadémiái épületnek: a monumentális homlokzathoz kellő felvezetést ad, és az épülethez közel érve ismét bezárulva mégis zártságot ad az intézménynek. Ezt a hatásos kialakítást jelenleg a túlültetés és a számos gyomfa miatt nem lehet érzékelni; mindazonáltal az eredeti állapot kialakítása jól láthatóvá tenné, miért maradt fenn ilyen sokáig ez a téralakítás.

A Ludovika Akadémia és a Ludovika tér helyén a 18. század végén, az Orczy-kert kialakításakor az Üllői út egyszerű, földes kiteresedése feküdt (1-2. és 5. kép). Valamilyen oknál fogva ez a terület kiosztatlan és beépítetlen maradt, természetes kiszögellést alkotva a későbbi Orczy-kert és a Festetics-kert (a mai Klinikák és a Fűvészkert) között. A legvalószínűbb magyarázat az, hogy a tölcészerűen kiszélesedő tér az Illés-kút miatt maradt alakult ki így, mind a belváros, mind a városhatáron túlról érkezőknek rövidítési alkalmat kínálva a víznyerő helyhez.

A terület beépítésével azonban már az 1808-as rendezési terv (4. kép) is számolt, a Festetics-kertnek az Üllői út felé eső határvonalával párhuzamos egy újabb utcát is nyitva. Ez azonban még sokáig váratott magára, még Lipszky 1810-es térképén is az eredeti rendezetlenség mutatkozik. Még a Ludovika építéskor is az eredeti rendezési terv volt érvényben (6. kép), de nyilvánvaló volt, hogy ez az új és jelentős középület megváltoztatja a terület arculatát.

A Ludovika előtt sokáig egy nagy, félkör alakú tér adott rálátást és felvezetést a monumentális épületnek. Kialakítása feltehetően az építkezésekkel párhuzamosan és az Orczy-kert területalakításaival együtt történt. Az épület befejezéskor, 1837-ben mindenesetre már ez a téralakítás érvényesült (7-8. kép). A félkört fás ültetés zárta le, magas térfalakkal erdős jellegű előteret adva az épületnek. A magas ültetés egyúttal a várostól is lehatárolta a Ludovika tömbjét, bár az épület magassága miatt a homlokzatától kellően elhúzott ültetések nem adhattak valódi takarást. Ekkor már egyértelműen a mai Korányi Sándor utca alkotta a Ludovika tér északi határvonalát. Az egykori, Üllői útra illeszkedő háromszögletű kiteresedés maradék része félkör alakúvá vált, és így alkotott teret a Ludovika főtengele, valamint a Korányi Sándor utca felé induló fasorok számára.

Az így létrejött, egyszerűségében is elegáns kettős félkör alakú térpáros az 1830-as évek közepétől az 1860-as évekig állt fenn. Egy 1860-ban készített helyszínrajz a Ludovika előtti félkör felbomlását mutatja (9. kép), míg az Üllői útra illesztett félkör továbbra is fennmaradt, sőt részleteiben egészen a 20. századi őrizte eredeti formáját. (Az 1890-es évekre a Fűvészkert felé eső része egyenes lezárást kapott, illeszkedve a telekhatárhoz, vö. a 13. képpel.)

A Ludovika előtti tér valamikor a város 1873-as egyesítése előtt, akár még az 1860-as években új kialakítást kapott, méghozzá azt a végleges formát (11. kép), amely kisebb változásokkal ugyan, de mindmáig fennmaradt (22. kép). Az Üllői út felől érkeve az épület főtengeleiben egy széles sétány vezet a Ludovikához, ami aránylag hamar kiszélesedik tölcésér formát alkotva. Ebben a kehely alakú, az épület előtt egy kissé ismét visszazáródó térben hosszúkás tojásdad alaprajzú központi ágyás (oválissá torzított rondó) kapott helyet. Az Üllői felől közeledve a sétány tölcésér alakú kiteresedését egy kis ívháromszög alaprajzú

ágyas foglalja el, hogy ne legyen bántó a nagy kiterjedésű burkolt felület a nagy tojásdad ágyás előtt. Ez utóbbi kis háromszög sokszor változtatta formáját a térképek szerint, lekerekített háromszög és hasonló formákat alkotva, de természetesen az is lehetséges, hogy a térképezők nem fordítottak kellő figyelmet erre a formára. Az elrendezéshez a központi térhez szimmetrikusan vezető két ferde sétányt vezetett az Üllői út illetve a mai Korányi Sándor utca felől.

Ez az téralakítás és útvezetés csak kisebb mértékben módosult. Voltak ugyan elképzelések egy reprezentatív szőnyegágyás kialakítására a városegysítés évében (12. kép), és a későbbiekben a fő tengely két oldalán további sétányokat is alakítottak ki, majd szüntettek meg, az alapséma végig változatlan maradt.

A kialakítás csak annyiban módosult, hogy a központi ágyás politikai emlékműveknek adott teret. A millennium évében, 1896-ban állították fel az épület főhomlokzata előtt Stróbl Alajos alkotását, Ferenc József bronz mellszobrát (33. kép), amelyet az 1919-es forradalom idején ledöntöttek, majd 1920-ban ismét felállították, végül 1924-ben a kertbe helyezték át. A dualizmus korának jellemző emlékműve az irredentizmus eszméjének adta át helyét. A királyi szobor helyére ugyanabban az évben Horvay János szobrászművész alkotását, a Névtelen hősök emlékművét állították fel, amely az Orczy-kertben elhelyezett emlékművekhez hasonlóan rendkívül meghatározó módon fejezi ki a korszak világszemléletét: Hungária ülő alakja egy elesett tisztet tart karjában, felettük pedig egy (római szarkofágot idéző) kőkoporsó utal a háború következményeire (39. kép).⁷³

Az Orczy-kert műemléki helyreállításának alapelvei

Az Orczy-kert műemlék, és történeti kert: ennél fogva minden beavatkozásnak tekintettel kell lennie műemléki (örökségi, kulturális) értékeire. Ezeknek az értékeknek a meghatározása a jelen dokumentáció feladata. Előjáróban azonban le kell szögezni, hogy a kert helyreállításánál nem alkalmazható az a nézet, hogy a kertnek valamilyen kitüntetett korszakot kell megidéznie, és valamilyen korszak szerint kell helyreállítani azt. A műemléki értékek sem statikusak, hanem változóak, az egymásra következő korszakok módosítják őket. A növekvő műemlék elve azt jelenti, hogy nem lehet „leradírozni” a későbbi korok emlékeit annak érdekében, hogy valamilyen „kialakulás-kori”, vagy más korszak teljesen stílustiszta emlékét hozzuk létre. Az egymásra következő korok értéket teremtettek, amennyiben persze értéket kívántak létrehozni, és ezeket egyaránt tisztelnünk kell.

Meg kell különböztetnünk azonban azokat a korszakokat, amelyek értéket akartak létrehozni azoktól, amelyek a kertre mint művészeti alkotásra nem voltak tekintettel. Az Orczy-kert történetében is több olyan korszak volt, amikor nem a kert fejlesztése és szépítése volt a beavatkozások célja, hanem pusztán építési teleknek tekintették a területet. Ebben a tekintetben az államszocializmus korszaka és a honvédségi kezelés időszaka nem nagyon különbözik egymástól. Az 1960-as években a Ludovika kerti homlokzata előtt épített sportpályák semmivel sem hitványabbak a kertbe egyre több és több gyakorló pályát zsúfoló honvédségi korszak létesítményeinél. A kertbe időlegesen sátrakat vagy barakkokat felállító kezelő szeme előtt sem a zöldfelület értéknövelése lebegett. Ezeknek a korszakoknak az

⁷³

emlékei tehát hamarabb feláldozhatóak a kert műemléki helyreállításánál. Nem szabad azonban azt sem elfelejteni, hogy még ezek a korszakok is létrehoztak értékeket, mert még egy barakknak vagy sportszernek is van történeti értéke (elég, ha a koncentrációs táborok védett objektumaira gondolunk). Az értékek közötti választás tehát műemléki tervezői feladat, de az értékek minőségének meghatározása akár társadalmi beavatkozást is jelenthet. Az alábbiakban ismertetett konkrét elvek ezért vitathatóak, de mindenképpen kertépítészeti műemlékvédelmi alapú megközelítést mutatnak.

A kert egyik legnagyobb értéke a főépület kerti homlokzata előtti nagy gyepes terület, amelyet háborítatlanul és minden irányban széles kiterjedéssel, zavaró objektumok elhelyezése nélkül, aszimmetrikus és szabálytalan kontúrú térfalakkal és/vagy – szó szerint – nagy ívű sétánnyal határolva, a főépület felé enyhe emelkedéssel, tehát a jelenlegi bántó bevágást eltüntetve kell kialakítani. Ez a felület akkor jött létre, amikor a Pollack által megtervezett akadémiai épület létrejött, és ebben az állapotban maradt a 20. századig, amikor itt is gyakorlóléhszék jöttek létre. Most egy zavaró bevágás, és a kerti homlokzat előtti rézsű csúfítja azt a képet, amelyet a Ludovika létrejötte utáni korszakban a látogatók még sokáig élvezhettek. A Ludovika épületéből kitekintve vagy a tó mögötti sétány felől az akadémiai épületre nézve azt az illúziót kellene a látogatóknak befogadnia, hogy az Orczy-kert terül el a szemei előtt.

A kerti tó határoló vonalai ugyancsak a Ludovika létrejöttét követően állandósultak, ezért ezeket továbbra is meg kell tartani, vagy megváltoztatásuk esetén csak egy történetileg hiteles állapot felé lehet elmozdulni, ami viszont az egész vízrendszer átalakítását jelentené egy korábbi állapot irányában. Ez lehetséges, de nem előírható beavatkozás. A tó azonban csak részét képezte a kert vízrendszerének, jelenleg egy nagy kibetonozott teknő benyomását kelti, nem érthető ugyanis kapcsolódása valamilyen vízáradó helyhez. Ezen a sokáig fennálló, a tavat északról tápláló mesterséges patak (csatornaszakasz) helyreállításával lehetne változtatni, ami ideális műemléki beavatkozás lenne. A tó mögötti sziklakert a kert részét képezte a legkorábbi időktől kezdve, ezért megtartása, sőt alapos helyszíni kutatása utáni hiteles helyreállítása mindenképpen indokolt lenne.

A kert úthálózatának lehetőség szerint történeti nyomvonalakon kell haladnia, vagy legalább erre kell törekedni. Még a Petri-féle kert egyes útvonalai is fennmaradtak, igaz, későbbi kialakítással, de a Ludovika korszakának útvonalait a kertrégészeti ásatás egyértelműen a felszínre hozta. Ezeknek az útvonalaknak a megtartása a kert legfontosabb szerkezeti elemeinek továbbélését jelenti, és ráadásul ezek közül sok még ma is az eredeti nyomvonalon halad. Nincs tehát okunk arra, hogy ne forduljunk ezek felé a helyreállítás szándékával, hiteles nyomvonaluk helyreállítása csak elhatározás és örökségvédelmi érzékenység kérdése.

A növényállomány tekintetében olyan sok változás történt az elmúlt bő kétszáz évben, hogy a tervezők kezét csak az értékes növénygyegek megtartásának követelménye köti meg. A kert emlékműveit is át lehet helyezni, a kert egykori objektumait eredeti helyükön megidézni, egyéb szabadidős funkciókat (kávézó, játszótér stb.) elhelyezni oly módon, hogy a már korábban kifejtett illúziót ez ne rontsa, vagy az új funkció legalább harmonikusan illeszkedjen a kert történetiségéhez. A harmónia természetesen csak a kert értékeinek figyelembe vételét és méltánylását jelenti, és semmiképpen sem historizálást vagy egy történeti kor hamis megidézését. A tervezői bátorság viszont nem jelentheti a helyszellemének megerősökölését. Ami a Ludovika teret illeti, itt még szabadabb kezet kaphat a

tervező, elsősorban működő teret kell létrehozni, intelligens kapcsolatokat teremtve a fő közlekedési útvonalakkal.

A jelen dokumentációhoz csatoljuk a 2013 májusban elvégzett helyszíni örökségvédelmi kutatás programját és az eddig tisztázott feltárási manuálékat, fotókat.

Rövidítésjegyzék - a kutatott forrásanyag őrzési helyei és jelzetei

BFL	Budapest Főváros Levéltára
BTM	Budapesti Történelmi Múzeum
HT	Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Térképtár
FKT	Forster Központ, Tervtár
MOL	Magyar Országos Levéltár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
ZM	Zempléni Múzeum, Szerencs. Képeslapgyűjtemény
OMVH	Condition of the Orczy Garden in 1993 Photo documentation
ÁMRK TKO	Kiss József: Budapest Orczy-kert helyreállításának I. üteme, kivonat 1994
ÁMRK TKO	Fotódokumentáció 2. Helyreállítás előtti, I. ütem helyreállítás után, jelenlegi állapot 1998
ÁMRK TKO	Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Táj- és Kertépítészeti Osztály: Budapest Orczy-kert helyreállításának-programtervének rövid tájékoztatója. 2001. október

Irodalomjegyzék

- ADALÉKOK 1899 *ADALÉKOK a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez. S. I., 1899.*
- BALOGH ET AL. 1989. BALOGH Margit, Gecse Gusztáv, Varga József: *Vallások és a katonai szolgálat.* Budapest, 1989.
- BARCSAY-AMANT 1933 BARCSAY-AMANT Zoltán: *Hozzászólásaim a Ludoviceum történetéhez.* Budapest, 1933.
- BAUZEITUNG 1886 *BAUZEITUNG für Ungarn. Zeitschrift für Bauweisen.* 15. Jahrgang (1886) Nr. 32., October 10. pp. 235-237.
- BENDE 1997 BENDE Csaba: A Ludovika épületei az Orczy-kertben. *Műemléklap*, 1. évf. (1997) 10. sz., p. 5.
- B. GÁL 1993 B. GÁL Edit: Az Orczy család vagyoni helyzete és javai a XIX. században. In: *Archivum Supplementum ad Honorem Béla Kovács Dedicatum.* A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Különszám. Eger, 1993. pp. 76-86.
- BOROVI 1992 BOROVI József: *A magyar tábori lelkészet története.* [Budapest], 1992.
- CSORNA 1962 CSORNA Antal: A pesti Orczy kert. *Műemlékvédelem.* 6. évf. (1962) 4. sz. pp. 219-224.
- CSORNA 1974 CSORNA Antal: Mi lesz a Ludovika kerttel? *Budapest*, 12. évf. (1974), 8. sz., pp. 34-36.
- DÉRY 2007 DÉRY Attila: *Józsefváros. VIII. kerület.* Budapest, 2007. (Budapest építészeti topográfia 4.)
- DEZSÉRI BACHÓ 1930 DEZSÉRI BACHÓ László (szerk.): *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története.* Budapest, 1930.
- DORFFINGER 1829 DORFFINGER József András: *Wegweiser durch die königlich ungarische Freistadt Pesth, oder Benennung und Zahl aller öffentlichen Plätze, Strassen, Gassen und Gätzchen, nebst dem neuesten Plane dieser königlichen Freistadt.* Pesth, 1829.
- ÉPÍTŐ IPAR 1888 *ÉPÍTŐ IPAR. Műszaki Hetilap.* XII. évf. (1888) p. 294.
- ÉPÍTŐ IPAR 1890 *ÉPÍTŐ IPAR. Műszaki Hetilap.* XIV. évf. (1890) p. 286.
- ÉPÍTŐ IPAR 1897 *ÉPÍTŐ IPAR. Műszaki Hetilap.* XII. évf. (1897) p. 77.
- FATSAR 2009 FATSAR Kristóf: A történeti kertekben végzett terepkutatások összetett eljárásai. *4D – Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat.* 2009. 13. sz. pp. 40-55.
- FREMDEFÜHRER 1847 *Wohlfeilster und zuverlässigster FREMDEFÜHRER durch Pesth und Ofen und ihre Umgebungen.* Pesth, 1847.
- GALAVICS 1999 GALAVICS Géza: *Magyarországi angolkertek.* Budapest, 1999.
- GOMBOS 1974 GOMBOS Zoltán: *Régi kertek Pesten és Budán.* Budapest, 1974.
- K. HLATKY 2001 K. HLATKY Katalin: *Budapesti zöldkalauz.* Budapest, 2001.
- KÁDÁR 1979 KÁDÁR Gyula: A Ludovika Akadémia. *Budapest*, 17. évf. (1979) 10. sz., pp. 14-16.

- KALAVSZKY 1992 KALAVSZKY Györgyi: *Ludovika-album: a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia története, 1808-1944.* s. I. [Budapest], 1992.
- KISS 2000 KISS József: A budapesti Orczy-kert és a szécsényi kastélypark helyreállítása. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem.* Budapest, 2000.
- LEYRER 1803 LEYRER, Joseph: *Die Stadt Pesth und ihre Gegend in Briefen von einem Fremden.* Pesth, 1803.
- LIBER 1934 LIBER Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái.* Budapest, 1934.
- LUDOVIKA 1900 *A m. kir. honvéd LUDOVIKA Akadémia.* Budapest, 1900.
- LUDOVIKA 1901 *A LUDOVIKA Akadémia zászlószentelő ünnepe.* S. I. 1901.
- MAGYAR 2008 MAGYAR Erzsébet: „Társalkodási kertek, promenádok, népkertek.” *A Habsburg monarchia közparkjai: magánkertek és városi parkok Buda-Pest társas életében (~1870-1918).* Doktori disszertáció (ELTE BTK). Budapest, 2008.
- MÉL Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon.* 2. köt. L-Z. Budapest, 1982.
- PALOTÁS 1896 PALOTÁS Fausztin: *A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia rövid története.* S. I., 1896.
- PANORAMA 1833 *PANORAMA von Ofen und Pesth, oder Charakter- und Sittengemälde der beiden Hauptstädte Ungarns.* Leipzig, 1833.
- PARDOE 1840 PARDOE, Julia: *The City of the Magyar, or Hungary and Her Institutions in 1839-40. I-III.* London, 1840.
- PECZ 1887 PECZ Ármin: *Egy öreg kertész emlékiratai 1837-től 1887-ig.* Kézirat. Budapest, 1887. (Budapesti Corvinus Egyetem, Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
- PETRI 1797 PETRI, Bernhard: "Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy (sic!) bei Pest, so wie er von Unterzeichnete entworfen und ausgeführt worden". In Becker, W. G.: *Taschenbuch für Gartenfreunde.* Leipzig, 1797. 156-173.
- PREISICH 1998 Kíácz György – Preisich Gábor: Zöldterületek – Zöldfelületek. In PREISICH Gábor: *Budapest városépítésének története 1945-1990. Tanulmányok.* Budapest, 1998.
- PROHÁSZKA 1994 PROHÁSZKA László: *Szoborsorsok.* Budapest, 1994.
- PROHÁSZKA 2004 PROHÁSZKA László: *Szoborhistóriák.* Budapest, 2004.
- RADA 1998-2001 RADA Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története: 1830-1945.* Budapest, 1998-2001.
- RAJNA 1989 RAJNA György: *Budapest köztéri szobrainak katalógusa.* Budapest, 1989.

RAPAICS [1940]	RAPAICS Raymund: <i>Magyar kertek</i> . Budapest, s. a. [1940]
RAPAICS 1936	RAPAICS Raymund: Az Orczy kert. <i>Budapesti Szemle</i> . 1936. pp. 179-180.
ROHBOCK 1859	ROHBOCK, Ludwig: <i>Pesth und Ofen nebst Umgegend</i> . Pesth, 1859.
SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2011	SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. Kalavszky Györgyi: <i>A Ludovika</i> . Budapest, 2011.
TOMALA [1827]	TOMALA Ferdinánd: <i>Buda és Pesth városoknak 's környékeinek tekinteteik, hozzá kaptsolt leírással</i> . Pesth, [1827] 1968
VASÁRNAPI ÚJSÁG 1872	VASÁRNAPI ÚJSÁG, 19. évf. (1872), 17. sz., pp. 208-209.
VASÁRNAPI ÚJSÁG 1873	VASÁRNAPI ÚJSÁG, 20. évf. (1873), 33. sz., pp. 391-392.
VASÁRNAPI ÚJSÁG 1904	VASÁRNAPI ÚJSÁG, 51. évf. (1904), 27. sz., p. 459.
VASQUEZ 183?	VASQUEZ, Carl: <i>Buda és Pest szabad királyi városainak leírása</i> . Bécs, 183?
WEGWEISER 1837	<i>Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen. Ein WEGWEISER für Einheimische und Fremde</i> . Pesth, 1837.

Képjegyzék

1. kép: Az Orczy-kert területe. (1785)
2. kép: Az Orczy-kert területe. (1793)
3. kép: Az Orczy-kert felparcellázási vázlata. 1790 körül. BFL XV.16.b.226/23
4. kép: *Situations Plan zur Regulierung und Verschönerung der Kön. Freystadt Pest in Ungarn im Jahre 1808*. (részlet) MOL S11 No664:1
5. kép: Lipszky János: *Plan der beyrn König(lichen) freyen Hauptstädte Ungerns Ofen und Pest seiner Kaiserl(ichen) Hoheit den Erzherzog Joseph Palatin von Ungern, 1810*. (részlet) BTM 14755
6. kép: *Plan von Pest*. 1828 körül. (részlet) OSZK TK788
7. kép: *A városárok (mai Diószeghy utca–Orczy út) áthelyezésének terve, 1837*. BFL XV.16.b.226/24
8. kép: *Pest-Buda–Óbuda áttekintő térképe a jelentős középületek rajzával és látképekkel, 1837 körül*. (részlet) OSZK TM 817
9. kép: *Situations Plan des Ludovicaeum samt Nebengebäude und den dazu gehörigen grunden zu Pest*. (1860) BFL XV.16.b.226/27
10. kép: Városi Mérnöki Hivatal (Lukács Adolf, Kovács Gusztáv, Incze György, Halácsy Sándor): *Az Orczy-kert helyszínrajzi vázlata*. (1873) BFL XV.16.e.259/2a
11. kép: *Az Orczy-kert átnézeti tervrajza*. BFL digitális térképtár, 3877
12. kép: *Az Orczy-kert Ludovika előtti részének kertészeti terve*. (1873k.) BFL XV.16.e.259/2b

13. kép: Homolka József: *Budapest fő- és székváros legújabb térképe.* (részlet) (1896) OSZK TM853
14. kép: *A Ludoviceum térképe, 1872.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 400-401 között
15. kép: *A Ludovika Akadémia épületeinek és telkének vázlata, 1899.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 639.
16. kép: *A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia telkének helyszínrajza, 1910-es évek.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 661.
17. kép: *A Ludovika Akadémia 1929-ben készített helyszínrajza.* HT G1 h 1468.
18. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1950.* HT
19. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1955.* HT
20. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1956.* HT
21. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1958.* HT
22. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1962.* HT
23. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1980.* HT
24. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1986.* HT
25. kép: *Az Orczy-kert és a Ludovika tér légifotón, 1987.* HT
26. kép: Csónakázó tó az Orczy-kertben, 1803. Prixner Gottfried: *Az Orczy-kert Pesten, 1803.* BTM Kiscelli Múzeum gyűjteményéből
27. kép: Ismeretlen művész: *Orczy-kert az üvegházzal.* (1827) BTM Kiscelli Múzeum gyűjteményéből
28. kép: Alt Rudolf: *A Ludoviceum kertje.* (1845) BTM Kiscelli Múzeum gyűjteményéből
29. kép: *Az akadémia épülete a szökőkút felől.* Festmény, 1847. DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 144-145. között
30. kép: *Parkrészlet a szökőkúttal.* ZM 3320.
31. kép: *A tornacsarnok 1896-ban, a tornapálya, és a csónakázó tavon végzett katonai gyakorlatok.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 456-457. között, KALAVSZKY 1992, p. 18., p. 58., p. 59., p. 79., p. 81., ZM 3276.
32. kép: *Az Orczy-korszakból maradt elemek: két Orczy-emlékoszlop és az egyik kőurna.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 800-801. között, KALAVSZKY 1992, p. 47.
33. kép: *Ferenc József mellszobra az épület főhomlokzata előtt.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 560-561. között, ZM 3374.
34. kép: *A Mária Ludovika tiszteletére felállított szoborcsoport a Ludoviceum kertjében.* KALAVSZKY 1992, p. 23.
35. kép: *A Mária Ludovika emlékére 1929-ben felállított bronz emlékmű.* KALAVSZKY 1992, p. 24.

36. kép: *Az új istálló és lovarda épülete a kert északi felében.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 880-881. között.
37. kép: *Gróf Buttler János mellszobra a tó épület felőli oldalán.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, p. 653.
38. kép: *Az 1920-ban felállított ellenforradalmi emlékmű.* KALAVSZKY 1992, p. 104.
39. kép: *A Névtelen Hősök emlékművének környezete.* ZM 11785.
40. kép: *A Nemzeti Áldozatkészség szobra.* DEZSÉRI BACHÓ 1930, pp. 848-849.
41. kép: *Elesett Tisztek emlékműve, 2009.* A szerzők felvétele.
42. kép: *Az 1939-ben felállított Szent Borbála szobor.* KALAVSZKY 1992, p. 25.
43. kép: *Szent György és Szent Kristóf szobra az akadémia kertjében.* SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2011, pp. 114-115.
44. kép: *A Tanácsköztársaság vezetőinek 1967-ben felállított emlékműve.* PROHÁSZKA 1994, p. 137.
45. kép: *A szivattyúházból átalakított protestáns kápolna, 1900.* LUDOVIKA 1900
46. kép: *Ludovika tér, 1900.* LUDOVIKA 1900
47. kép: *Az akadémiaépület kerti homlokzata, 1900.* LUDOVIKA 1900
48. kép: *Az akadémia látványa a tó felől, 1900.* LUDOVIKA 1900
49. kép: *Kertrészlet, 1900.* LUDOVIKA 1900
50. kép: *Kertrészlet, 1900.* LUDOVIKA 1900
51. kép: *A tornacsarnok környéke, 1900.* LUDOVIKA 1900
52. kép: *Nyári lovarda, 1900.* LUDOVIKA 1900
53. kép: *Tornacsarnok, 1900.* LUDOVIKA 1900
54. kép: *Kórházépület, 1900.* LUDOVIKA 1900
55. kép: *A Fűvészkert, a Ludovika tér és az Orcz-kert részlete a Turul léghajóról fényképezve.* VASÁRNAPI ÚJSÁG 1904, p. 459.
56. kép: *Légifotó a Ludoviceumról, 1930.* DEZSÉRI BACHÓ 1930
57. kép: *Nemzeti áldozatkészség szobra áthelyezve a két épület közé, 1978.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1213. d. 2643. tétel Ludovika tér, Földgáztüzelésű kazánház. Építési engedélyezési dokumentáció, 1981. június.
58. kép: *A Ludovika Akadémia kerti homlokzata előtti átépítések.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1213. d. 2643. tétel Ludovika tér, Földgáztüzelésű kazánház. Építési engedélyezési dokumentáció, 1981. június.
59. kép: *A Ludovika Akadémia kerti homlokzata előtti átépítések.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1213. d. 2643. tétel Ludovika tér, Földgáztüzelésű kazánház. Építési engedélyezési dokumentáció, 1981. június.

60. kép: *Az 1969 után elbontásra került földszintes összekötő folyosó.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Az elbontandó északi és déli összekötő szárnyak tervei és fényképfelvételei, 1964.
61. kép: *Az 1969 után elbontásra került földszintes összekötő folyosó.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Az elbontandó északi és déli összekötő szárnyak tervei és fényképfelvételei, 1964.
62. kép: *A főépület melletti beépítések, bal oldalon feltehetően Ferenc József szobrának talapzatával.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Az elbontandó északi és déli összekötő szárnyak tervei és fényképfelvételei, 1964.
63. kép: *Kerti homlokzat, részlet.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Az elbontandó északi és déli összekötő szárnyak tervei és fényképfelvételei, 1964.
64. kép: *Az 1969 után elbontásra került kétszintes összekötő folyosó.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Az elbontandó északi és déli összekötő szárnyak tervei és fényképfelvételei, 1964.
65. kép: *Az 1969 után elbontásra került kétszintes összekötő folyosó.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Az elbontandó északi és déli összekötő szárnyak tervei és fényképfelvételei, 1964.
66. kép: *Ludovika tér.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Kun Béla tér 2. (volt Ludoviceum) Homlokzati fényképek az átalakítás előtti állapotról, 1969.
67. kép: *Az akadémia kerti homlokzata.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Kun Béla tér 2. (volt Ludoviceum) Homlokzati fényképek az átalakítás előtti állapotról, 1969.
68. kép: *Az akadémiaépület kerti homlokzata, Ferenc József, Szent László és Szent Borbála szobrainak posztamentumával.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Kun Béla tér 2. (volt Ludoviceum) Homlokzati fényképek az átalakítás előtti állapotról, 1969.
69. kép: *Az akadémia főhomlokzata.* BFL BMF IRATOK: XV. fondfőcsoport, 17. fond e. 306. állag, 1256. d. 2748. tétel Ludoviceum, Kun Béla tér 2. (volt Ludoviceum) Homlokzati fényképek az átalakítás előtti állapotról, 1969.
70. kép: *Az akadémiaépület kerti homlokzata az egykori szobrok talapzataival.* FKT, ÁMRK
71. kép: *A kiscelli „Schmidt-kastély” bejárata, két kővázával.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
72. kép: *A kiscelli „Schmidt-kastély” bejárata, két kővázával.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
73. kép: *A kiscelli „Schmidt-kastély” bejárata, két kővázával.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.

74. kép: *Légifotó a kertről.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
75. kép: *Helyreállított részek az Orczy-kertben, 1998.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
76. kép: *Helyreállított részek az Orczy-kertben, 1998.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
77. kép: *Helyreállított részek az Orczy-kertben, 1998.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
78. kép: *Helyreállított részek az Orczy-kertben, 1998.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
79. kép: *A sziklakert maradványai, 1960-as évek.* FKT, ÁMRK
80. kép: *Helyreállított részek az Orczy-kertben, sziklakert, 1998.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
81. kép: *Helyreállított részek az Orczy-kertben, sziklakert, 1998.* FKT, ÁMRK, Budapest, Orczy-kert, rekonstrukciós programterv. ÁMRK TKO, 1998.
82. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
83. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
84. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
85. kép: *A Ludovika tér 1993-ban.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
86. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban, tórészlet.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
87. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban, tórészlet.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
88. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban, tórészlet.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
89. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban, kertészlak.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
90. kép: *Az Orczy-kert 1993-ban, sziklakert.* FKT, ÁMRK, Condition of the Orczy garden in 1993. Photo documentation
91. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1808-ig.*
92. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1808-1828.*

93. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1828-1837.*
94. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1837-1860k.*
95. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1860k-1872.*
96. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1872-1899.*
97. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1899-1910.*
98. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1910-1950k.*
99. kép: *Az Orczy-kert ingatlanjának területe és az ingatlanon belüli kert kiterjedése 1950k-2013.*

Melléklet I. – Bernhard Petri leírása a kert kialakításáról, 1797

Bernhard Petri: Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy bei Pest, so wie er von Unterzeichnetem entworfen und ausgeführt worden ist. In: Wilhelm Gottlieb Becker (Hg.): *Taschenbuch für Gartenfreunde*. Leipzig, 1797.

(betűhű átírás)

/p. 156./ 1.

Dieser in jeder Rücksicht merkwürdige Garten, der in einer Gegend liegt, welche die Natur in ihrer glücklichsten Laune gebildet zu haben scheint, hat zwei verschiedene Eingänge. Da nun jeder derselben zu ganz besondern Parthien führt, so will ich die Beschreibung dieses Gartens darnach einrichten, und zuerst die Scenen schildern, zu welchen man durch den einen gelangt, und zuletzt jene, die man von dem andern durchwandert.

/p. 157./ Nachdem man über eine sehr einfache Brücke, welche über ein stilles Wasser führt, innerhalb des Gartens, in ein angenehmes Gebüsch getreten ist, schlägt man den Weg zur linken Hand ein, welcher zu einer sehr anmuthigen Oeffnung einer im Naturgeschmack angelegten Pflanzung leitet. Der Freund der Natur wird hier durch eine wohlthuende Farbenmischung der Bäume und Gesträuche auf einem sehr geräumigen Rasenteppich; durch Erscheinung eines sanften und leicht gruppirten Hügels; hinter demselben durch einen zweiten höhern Hügel, auf dem sich ein geschmackvoller Tempel erhebt; und zur Linken durch den so vortheilhaft sich zeigenden großen Weinberg, und die malerische Lage eines ganz modernen Wohngebäudes zum Anschauen und Untersuchen eingeladen.

Ein kleines schattiges Gehölze giebt gleichsam Veranlassung, den Weg dahin zu nehmen, und bald öffnet sich zwischen zwei malerischen Gruppen von Bäumen und Büschen eine ausgedehnte Aussicht gegen den vorerwähnten leicht gruppirten Hügel, der von diesem Standpuncte /p. 158./ mit jenem höhern, auf dem der Tempel steht, in eine solche Richtung zu stehen kömmt, daß es das Ansehen gewinnt, als wenn beide nur einen einzigen ausmachten: eine Täuschung, die von keiner ungünstigen Wirkung ist.

Ein Gehölze, dessen Anordnung und mannichfaltiges Colorit nach den Regeln der Natur und des guten Geschmacks berechnet ist, und dadurch eben so sehr das Auge vergnügt, als es durch den Duft seiner Blüten den Geruchssinn erquickt, lockt den Spazierenden, diesen Weg weiter zu verfolgen. Nach einer Weile kömmt man an eine schöne Brücke, die über ein breites cristallenes Quellwasser führt. In dieser Gegend vereinigen sich mancherlei Wege, die aus den verschiedenen Parthien des Gartens zusammen laufen, und davon jeder zu eigenen gewählten Standpunkten leitet, um die verschiedenen Anlagen in ihren verschiedenen Gestalten zu betrachten.

Jenseits der Brücke hält man sich rechter Hand an den Weg, der durch den Weinberg /p. 159./ führt, und kömmt nach einigen Krümmungen, unter beständigen Aussichten, theils nach dem Weingarten, theils zwischen den angenehmen Gruppen von Bäumen hin, zu dem schon gedachten Wohngebäude, das auf eine sanften Anhöhe ruhet und ein sehr gefälliges Ansehen hat.

Außer den Vorzügen herrlicher Aussichten, welche dieses Gebäude vermöge seiner natürlichen Lage genießt, hat es doch durch die jetzigen Anlagen ungemein viel gewonnen; denn es hat dadurch Bequemlichkeiten und Reize erhalten, die es vorher nicht hatte und von dieser Art nicht haben konnte. So wie man aus demselben heraustritt, darf man sich nur seiner Gemüthsstimmung überlassen, um in lachenden und muntern Gegenden die Heiterkeit seines Geistes zu unterhalten, oder in einsamen düstern Parthien seinen Gedanken und Empfindungen nachzuhängen, oder sich auch, wenn man sich von diesen selbst hat leiten lassen, in jenen lachendern wieder zu zerstreuen. Ueberdieß ist zugleich für das Bedürfniß der Tageszeiten gesorgt. In den Morgen- und Abendstunden sieht man sich von /p. 160./ anmuthigen und freien Anlagen eingeladen, und in den schwülen Mittagsstunden findet man in den daranstoßenden Schattengewölben der Bäume den erwünschten Schutz wider die Hitze. Und alle diese Vortheile und Annehmlichkeiten lassen sich sogar, wenn man will, ohne gesehen zu werden, genießen.

Von hier aus hat man dem Garten, bei Anlegung desselben, die Einrichtung zu geben gewußt, daß man auf verschiedenen Wegen zweimal durch Parthien spazieren kann, ohne gewahr zu werden, daß man den einen oder den andern Theil des Gartens schon einmal durchwandert habe; und hierdurch hat er natürlich, sowohl an Mannichfaltigkeit und Neuheit, als an scheinbarer Größe, sehr viel gewinnen müssen.

Richtet man von der vordern Seite des Wohngebäudes den Blick gerade vor sich hin, so hat man eine freie, lachende, aber auch große und romantische Gegend in Auge, die wohl fähig ist, Verwunderung zu erregen. Auf beiden Seiten des Hauses verkündigen die mit Wahl und /p. 161./ Geschmack geordneten Massen und Gruppen von Bäumen und Büschen einen anmuthigen Aufenthalt. Die Anhöhe, auf welcher es ruht, neigt sich allmählig gegen den großen malerisch gelegenen Teich, der sich in einem sanften Thale ganz natürlich, zwischen den schon berührten höherem und niederm Hügel hinschmiegt. Dieser erhebt sich aus einem schönen Gehölze hervor, und ist von jenem entferntem, der den prächtigen Tempel trägt, durch das Wasser getrennt. Beide haben hier, verbunden mit der übrigen Gegend, eine überaus vortheilhafte Ansicht.

Hinter diesem reizenden Gemälde breitet sich das Thal in eine mit schönen Baumgruppen bepflanzte Wiese von beträchtlichem Umfang. Sie ist vermittelt eines gemauerten Grabens mit der daran grenzenden Landschaft in Verbindung gebracht, wodurch nun diese zu einem scheinbaren Eigenthume des Gartens geworden ist. Und gewiß hat derselbe dadurch nicht

wenig gewonnen; denn im Huntergrunde der Landschaft erblickt man die majestätische Bergfestung Ofen, und weiter zur Linken die Ofener Gebirgskette.

/p. 162./ Wendet man sich von diesem Standpuncte weg, und verfolgt den Weg zur Linken, so kömmt man in ein schattiges Gehölze, das, je weiter man in dasselbe eindringt, desto düsterer und einsamer wird. Endlich stößt man auf ein stilles und ruhiges Gewässer, dessen Ufer dicht mit babylonischen Weiden besetzt sind. Hier befindet sich auf einer Insel ein Denkmal, welches S. Excellenz der Herr Baron von Ortzy seinem verstorbenen Herrn Vater gewidmet hat, und dessen Bestimmung eine einfache Inschrift mit wenigen Worten anzeigt. Gegenüber, aber noch diesseits des Ufers, ladet eine Bank den fühlenden Beobachter zu stillen Betrachtungen ein. Wünscht man sich dem Denkmale zu nähern, um die daran befindliche Inschrift zu lesen, so gelangt man dahin über eine schmale und ganz einfache Knobelbrücke. Von da verfolgt man alsdenn den eben so schmalen und düstern Weg zwischen babylonischen Weiden und andern Bäumen hin, deren starkes Grün vollkommen zu dem Hauptgegenstande dieser Parthie stimmt. Aber nach einer Weile wird die Pflanzung wieder anmuthig und heiter durch die mancherlei /p. 163./ Arten von Bäumen und Sträuchern, deren mannichfaltiges Laub und Blüten dem Auge schmeicheln; und bald befindet man sich an dem Ufer des schönen Teichs und übersieht die ganze herrliche Gegend, die man schon vor dem Wohngebäude wahrgenommen hatte.

Von da geht man endlich, wenn man sich an dem reizenden Anblicke eine Zeitlang geweidet hat, über eine ganz einfache Brücke in ein Gehölz, und kömmt hierauf zu einer größern und schönern, welche zu dem Berge führt, auf welchem der Tempel steht. Nachdem man diesen beträchtlichen Hügel bestiegen hat, so erblickt man den, sowohl der Form, als dem Charakter nach, im antiken Geschmack gebaueten Tempel, der Freiheit, Leichtigkeit und Anmuth mit Würde vereinigt. Er erweckt um so lebhafteres Vergnügen, da er an einem Orte errichtet worden, den die Natur gleichsam von selbst zu einem Standpuncte, ihre Schönheiten beschauen und bewundern zu können, ausersehen zu haben scheint. Von hier entdeckt man erst, daß der schon von mehrern Orten vortheilhaft erschienene Hügel /p. 164./ eine Insel bildet. Sieht man nun auf das Wohngebäude zurück, so stellt es sich dem Auge auf seiner Anhöhe sehr anmuthig und malerisch dar. Wendet man aber den Blick über den Teich hin, in die großen freien Parthien des Gartens, der hier mit der vortreflichen Landschaft durch die Vermittlung der Kunst ein Ganzes auszumachen scheint, so wird man über den unerwarteten Anblick in Verwunderung und Staunen versetzt; denn vor sich zur Rechten wird man die Städte Pest und Ofen, nebst der majestätischen, über alle Beschreibung erhabenen Ofener Bergfestung gewahr, und weiter zur Linken die benachbarte große, kühne und ausgedehnte Gebirgsmasse, in welcher sich zwischen den bis an die Gipfel gepflanzten Weinreben und Obstbäume, die das Auge sehr gut erkennen kann, die starken regellosen Felsmassen, und der öde Blocksberg durch rohe Wildniß und kühne Unordnung desto auffallender auszeichnen. An dem Fuße dieser hohen Gebirge wälzet sich die majestätische Donau nach den Staaten des türkischen Gebiets zu, und hilft durch ihren Silberglanz diese prächtige Scene verherrlichen.

/p. 165./ Ungern verläßt man diesen reizenden Standpunct, und begiebt sich dann wieder den Hügel hinab, wo am Fuße desselben eine geschmackvolle Brücke über das crystallhelle Wasser, welches ihn umgiebt, in ein angenehmes schattiges Gebüsche führt, das sich ohngefähr nach funfzig Schritten bei einer Bank öffnet. Hier wird man wieder durch eine Aussicht angezogen, die eine der schönsten innerhalb des Gartens ist. Vor sich sieht man den

schon mehr erwähnten großen Teich, welcher sich hier zwischen dem großen und kleinern Hügel, seinem ganzen Umfange nach, in einem Thale zeigt, und über demselben auf einer sanften Anhöhe das schöne Wohngebäude in der besten Ansicht, hinter demselben aber eine geschmackvolle Pflanzung, die den Hintergrund ausmacht.

Man spaziert in diesem schattigen Gebüsch noch weiter fort, und kömmt endlich wieder ins Freie, wo man das Wohngebäude und die beiden Hügel auf der einen Seite, und auf der andern die schon beschriebene herrliche Gegend von Ofen und Pest übersieht. Und von hier führt /p. 166./ der Weg zu den anmuthigen Gebüsch und der Brücke, wo man in den Garten eingetreten ist.

2.

Beschreibung des nämlichen Gartens, wenn man durch das Thor bei der hintern Seite des Wohngebäudes hiein geht.

Wählt man aber den Eingang in den Garten bei der hintern Seite des Wohngebäudes, so kömmt man gleich in eine sanfte, liebliche und heitere Gegend. Zur Linken hat man hinten die Aussicht auf einen mit dieser Parthie verbundenen Weingarten und eine ebenfalls damit verbundene Pflanzung, die wegen ihrer natürlichen Anlage dem Auge wohlthut. Vor sich erblickt man schöne Bäume und Gesträuche, die durch die Zusammenstimmung oder Abweichung ihrer Farben, so wie durch die Verschmelzungen und Mischungen, und durch Schatten und Licht, zumal /p. 167./ in der Blütezeit, ein reizendes Gemälde hervorbringen. Zur Rechten sieht man aus einem Gehölze einen angenehmen freien Hügel hervorragen, auf welchem sich vor einem starken Hintergrunde von Waldung ein sehr einfacher Obelisk erhebt, welcher die Zeit der Anlegung dieses Naturgartens in einer kurzen Inschrift erzählt. Er nimmt sich auf diesem Platze sehr vortheilhaft aus, und ist die einzige Zierde des Vorplatzes von diesem Theile des Wohngebäudes.

Ein angenehmer Weg lockt den Spaziergänger nach und nach in ein sehr einsames schattiges Gehölze von starkem und dunklem Colorit. Allmählig kömmt man zwar wieder auf einen etwas freien Platz, aber er ist doch von allen Seiten umschlossen. Einige Gruppen von Bäumen, die bloß dazu gewählt sind, ihm einen Ton von Traurigkeit und sanfter Melancholie zu geben, erfüllen den Zweck ihrer Pflanzung vollkommen. Will man seinem Hange zur Einsamkeit nachhängen, so darf man nur einem Wege folgen, der sich in ein dunkles Gebüsch verliert, wo eine Bank zur Ruhe und zum einsamen Genuß einladet. /p. 168./ Man ist sich hier gänzlich selbst überlassen und kann seinen Gedanken ungestört nachhängen. Endlich kömmt man an eine verfallene Hütte, die der ehemalige Wohnort einer ausgestorbenen Familie zu seyn scheint, und an einen Freudhof mit Erdbern, der sie umgiebt. Dieser öde Ort, von finstern und dunkeln Bäumen umgeben, giebt dieser ganzen Gegend einen sehr melancholischen Anstrich.

Der Weg wendet sich nun entweder rechts durch einen mit dunklem Gehölz umhüllten Hohlweg, oder links auf einen nicht minder ernsten Gang bei dem Freudhofe vorbei, zu einem ganz dürftigen und ärmlichen Gebäude. Je näher man demselben kömmt, desto mehr wird der melancholische Charakter der Anlage, in so weit es die Kräfte der Kunst verstaten, durch das dunkle Colorit der Bäume gehoben. Hat man aber diese Heimath der Einsamkeit wirklich erreicht, so sieht man sich bei Oeffnung der Thüre durch eine geschmackvolle innere Einrichtung getäuscht; und nachdem man diese besehen, zeigt uns die Hinterthüre der

kleinen Hütte eine reizende /p. 169./ Blumenflor, die ihre Pflege der erhabenen Besitzerin selbst verdankt.

Außerhalb dem Gebäude trägt Alles, was dasselbe umgiebt, die Spur einer melancholischen und feierlichen Stille. Bei Fortsetzung dieses finstern Weges, auf welchem kein Gegenstand ernstern Charakter der Anlage unterbricht, kömmt man endlich nach ohngefähr hundert Schritten an das Ende derselben, und erblickt eine Gegend, die mit der bisherigen völlig contrastirt. Die Gegenstände derselben sind der größere und der kleinere Hügel, der schöne Tempel auf dem erstern, und zwischen beiden der aus lauter reinem Quellwasser bestehende Teich mit seinen befiederten Einwohnern.

Verfolgt man diesen Weg über die Brücke hinüber an dem Ufer des Wassers gegen den Berg zu, auf dem der Tempel steht, so bekömmt man die interessante Aussicht nach Ofen und Pest hin. Wendet man das Auge, das sie zu sehen nie ermüdet, wieder davon weg, und nimmt über der Brücke den Weg zur Linken, welcher sich in /p. 170./ das dunkle Gebüsch hinschlängelt, so kömmt man unvermuthet in weitläufige natürliche Grottenwerke. Anfangs tritt man in eine ziemlich schmale Hole, nachher aber in eine weit geräumigere. Blickt man hier rückwärts, so wird man durch eine natürliche Oeffnung einen Wasserfall gewahr, den der Abfluß des großen Teichs hervorbringt. Schönes malerisches Gehölze und die gespannte Bogenbrücke, über die man zur Grotte gegangen ist, bilden den Hintergrund zu diesem kleinen Gemälde, das durch das gemäßigte Licht der Grotte noch mehr gewinnt. Sieht man hier wieder zurück, so hat man einen andern Anblick, der dem vorigen gewiß nichts nachgiebt. Das durch die Grotte laufende Wasser, das vom Wasserfall herkömmt, bildet am Ende eines andern Theils desselben einen ansehnlichen breiten Bach, den man in einer beträchtlichen Entfernung zwischen hohen Bäumen mit den lieblichsten Krümmungen sich hinwinden sieht, und der sich endlich wegen des Gehölzes nach und nach ganz aus dem Gesichte verliert. Das Ganze hat ein ungemein natürliches Ansehen. Ein schmaler, vier Klaftern langer Steg, mit /p. 171./ einem dürftigen Geländer, der in andere Spaziergänge führt, und in einer Entfernung von sechzig Schritten über das Wasser geschlagen ist, macht hier eine unvergleichliche Wirkung. Dicht an der Grotte stehet, im Gehölz verborgen, ein großes Brunnenhaus, welches mit ihr in Verbindung gesetzt und zu einem Badehause eingerichtet werden wird.

Von hier leitet ein Weg in verschiedenen angenehmen Wendungen durch den Weingarten zum Preßhause, das von ganz einfacher Bauart ist, und einige artige Zimmer enthält. Geht man zur Linken weiter, so durchwandert man mehrere interessante Anlagen von inländischen und ausländischen Pflanzen, Gruppen von Obstbäumen und Weinstöcken, die sich und da traulich um Bäume herumschmiegen und natürliche Guirlanden bilden; und so kömmt man endlich zu dem Mittelpuncte des Wohngebäudes zurück, von dem man ausgegangen ist.

/p. 172./ Nun aber muß ich bemerken, daß diese Anlagen noch nicht alle vollendet sind. Um die Wirkungen der verschiedenen Parthien anschaulich und vollständig zu schildern, mußte ich in dieser Beschreibung wirkliche Vollendung annehmen. Die Grotte wird erst im künftigen Frühjahre fertig werden. Das Wohngebäude, der Tempel, der Obelisk und das Denkmal stehen noch gar nicht: die Zeichnungen und Grundrisse dazu sind aber schon alle gewählt; und das Ganze soll in einem Zeitraume von zwei Jahren ausgeführt werden.

S. Excellenz der Herr Baron von Ortzy haben sich durch diese Anlage nicht wenig Ansprüche auf die Dankbarkeit der Einwohner von Pest und Ofen erworben, denen es noch ganz an angenehmen Promenaden mangelt. Ich darf es auch dem verehrungswürdigen, über mein Lob erhabenen Eigenthümer zum Ruhme nachsagen, daß diese ganze Unternehmung größtentheils von der patriotischen Absicht herrührt, diesem Mangel abzuhelpfen. Dieß beweiset auch die große bewundernswürdige Beharrlichkeit Sr. Excellenz, trotz /p. 173./ aller sich dabei ereigneten Schwierigkeiten. Ungeachtet in dem trocknen Sommer von 1794 gegen 300.000 frisch gepflanzte Bäume in dem sandigen Erdreiche zu Grunde giengen, so sind sie dennoch, so sehr man es auch von allen Seiten widerrieth, wieder ersetzt worden, und die neuen Pflanzungen befinden sich gegenwärtig in dem erwünschtesten Zustande. Auf diese Weise ist aus einer Sandwüste, wo vorher der geringste Wind ganze Sandwolken herumtrieb, in Zeit von drei Jahren eine Anlage entstanden, die schon ißt viel Annehmlichkeiten gewährt, und alles das ohne die mindeste Uebertreibung verspricht, was bereits davon gesagt worden ist.

Petri

Melléklet II. – Joseph Leyrer leírása az Orczy-kertről, 1803

Joseph Leyrer: *Die Stadt Pesth und ihre Gegend in Briefen von einem Fremden*. Pesth, 1803. (betűhű átírás)

/p. 142./ ... Sie fahren durch zwey grosse Thore in einen grossen Halbzirkel, der mit einem schwarzen Gitter eingefast ist, über welches der schattige Baumwuchs des Gartens hervorragt. Durch dieses führen Sie wieder einige Thore und Pforten in /p. 143./ das innere schattige Heiligthum. Links treten Sie in das Gebiet des mit regelmässigen Hecken eingefassten und abgetheilten Küchen- und Blumengartens und der Orangerie, die Sie auf ein sehr schönes und ungemein geräumiges Treibhaus führt, dessen eine Hälfte einen einzigen grossen und hohen Saal bildet, der mit dem gehörigen Ammeublement versehen ist, um auch im Winter einer zahlreichen Gesellschaft einen Vergnügungsort zu gewähren. An diesen Saal stossen unmittelbar einige niedliche eben so nett meublirte Kabinets, die von der andern Seite mit der Wohnung des Gärtners zusammenhängen.

Die andere Hälfte dieses Glashauses enthält das eigentliche Treib oder Gewächshaus, das ziemlich ansehnlich ist.

Etwas hinter- und seitwärts von diesem Gebäude entfernt, ist ein kleines leichtes Häuschen gebaut, das einen sehr freundlichen Anblick giebt, einen Saal und einige Seitenzimmer enthält, und für die Freuden der Weinlese bestimmt ist. Dieses stösst unmittelbar an die Wein- /p. 144./ gärten, neben welchen vorbey wir, uns etwas rechts wendend, auf ein adres Gebäude kommen, das höchst einfach aber edel an einem sehr schattigen Orte gleichsam versteckt liegt, und der Bequemlichkeit des Besitzers aufgehoben ist. Aus dem Souterrain dieses kleinen Hauses fließt ein klarer Krystallquell in ein steinernes Becken, der ein vortreffliches Wasser enthält, das hier zu Lande eine Seltenheit ist. Von diesem Punkte an führt so wohl ein offener Gang, längst der regelmässigen Parthie, die alsdann Rechterhand bleibt, als auch ein schattiger Pfad in vielen Krümmungen, durch einige Lauben und Ruheplätze, zu dem Eingange, durch den wir gekommen sind. Wir setzen indess unsern Weg weiter fort, und kommen nun in das Innere der Englischen Parthie, die die schönste des Gartens ist. Hier führen mehrere gestampfte Wege in mancherley Krümmungen in das

schöne, lebendige und schattige Gebüsch, oder auf einen grossen freyen Grassplatz hinaus; wir aber halten uns wieder etwas links, und kommen /p. 145./ durch einen ebenfalls schattigen Gang an eine kleine zerfallene Brücke, oder vielmehr an einen gewölbten steinernen Weg, den die Natur selbst über einen kleinen Bach, den wir unter seinen busch- und grasreichen Ufern kaum entdecken, gebildet zu haben scheint. Dieser Übergang lässt uns schon ahnden, dass wir ein neues Gebiet betreten, und bald auf eine Wasserpartie stossen werden. Dies geschieht auch, indem wir uns mit einemmale an dem Ufer eines geräumigen spiegelhellen Teiches befinden, über dessen Ableitungskanal eine weisse leichte Brücke führt. Hier erblicken wir ein niedliches Schwanenhäuschen, nebst einigen am Ufer stehenden Kähnen, und die stillen Bewohner dieses friedlichen klaren Gewässers lassen auch nicht lange auf sich warten. Dies sind vorzüglich ein Paar schöne blendend weisse Schwäne, welche so zahn sind, dass sie bey Erblickung eines Menschen eilig auf ihn zurudern, und sich selbst auf das Ufer locken lassen, um aus seiner Hand Semmelbrocken zu empfangen, die diese /p. 146./ menschenfreundlichen Thiere freylich fast an allen Orten, wo man sie hegt, zu erhalten gewohnt sind. Ausserdem habe ich auch noch einige innländische und türkische Wildenten bemerkt, die sich zwar dem Menschen nicht nähern, aber ihn doch auch nicht zu fliehen scheinen.

Dieser anmuthige Teich verdient, dass man seine einzelnen Schönheiten zergliedert. Er bildet nicht etwa ein zierliches Zirkelrund oder eine noch steifere gezwungnere Figur, sondern hat ganz das freye Ansehn eines natürlichen Teiches, der etwas mehr in Länge als Breite ausgedehnt, auf der einen Seite von einem freyen Platze mit einzelnen Baumgruppen, auf der andern von dichtem schattigen Gebüsch, aus welchem viele hohe und starke ältere Bäume hervorragen, und von einem sanften Hügel begrenzt wird, der, wie die Ufer, mit erquickendem Rasen bedeckt, und, um ganz Werk der Natur zu scheinen, nur etwas zu sanft, und gefällig abgerundet ist.

/p. 147./ Auf der Seite des dicken schattigen Gebüsches endigt sich der Teich in einen ziemlich breiten Bach, der mitten in den dunklen Gruppen der hohen Bäume hineinzufliessen scheint, und daselbst eine kleine Insel bildet, welche ganz im Schatten dieser malerischen Bäume liegt, die ihre breiten ast- und laubreichen Gipfel Hoch in die Luft erhoben, und einige Ruhesitze nebst verschiedenen ausländischen Gewächsen enthält, die ihr durch ihre auffallende Figur und Blüten ein sehr originelles Ansehn geben.

Doch, ich vergesse, Sie auf dem festen Lande zu dieser höchst einladenden Schattenpartie zu führen. Von der kleinen weissen Brücke an, über die Sie neben dem Teiche vorbeigegangen sind, kommen Sie durch einen Gang, dessen Gebüsch Ihnen den Anblick desselben zum Theile wieder verbirgt, zu einer andern Brücke, die über eben den Bach leitet, der diese Insel umgiebt. Die Schwäne haben Sie noch nicht aus den Augen gelassen, und schwimmen Ihnen auch hier wieder nach. In der Gedend /p. 148./ dieser kleinen Insel, und zwar unter dem Schatten der nehmlichen hohen Baumgruppen, unter denen Sie jetzt stehen, entdecken Sie, in einem kleinen geräumigen Winkel, eine kleine Fischerhütte, rund, und wie ein kleines Lusthäuschen gebaut, die inwendig ein sehr niedliches Kabinet enthält. Von den hohen Ufern des Baches gehen Stufen ins Wasser hinab, und jenseits auf der Insel andre hinauf, so dass man, doch nur mittelst eines Fahrzeuges zu der letzteren gelangen kann.

Von hier aus führen nun wieder verschiedene Krümmungen weiter; wir nehmen aber den nächsten Weg, um, abermals über eine Brücke, die von rohen Baumstämmen gemacht ist, zu einem Ruhesitze zu kommen, der am Ufer des Teiches und mit einer Aussicht auf die

entgegengesetzte Partie angelegt ist, welche linker Hand in einer weissen schön gewölbten leichten Brücke besteht, die sich unter ausserst schönen, tief herabhängenden Babylonischen Weiden verbergen zu wollen scheint; rechter Hand /p. 149./ aber auf das Schwannenhäuschen, auf die dahinter befindliche kleine Brücke, und zu deren rechter Seite auf den schattigen Gang, durch den wir zum Theil gekommen sind, zur linken hingegen auf die dickeren Gebüsche geht, hinter welchen wir das oben beschriebne Haus verlassen haben.

Von diesem Ruhesitze kehren wir auf den Pfad zurück, der uns wieder, mittelst einer sehr niedlicher weissen Brücke, die ebenfalls halb im Gebüsche versteckt ist, auf den kleinen Hügel führt, den wir schon vom entgegengesetzten Ufer des Teiches gesehen haben. Jetzt sind wir auf dem Platze, der diesem Garten seine höchste eigenthümliche Schönheit giebt, die, ihrer Natur nach, alles übertrifft, was selbst die vollkommensten Anlagen der Kunst hervorzubringen vermögen.

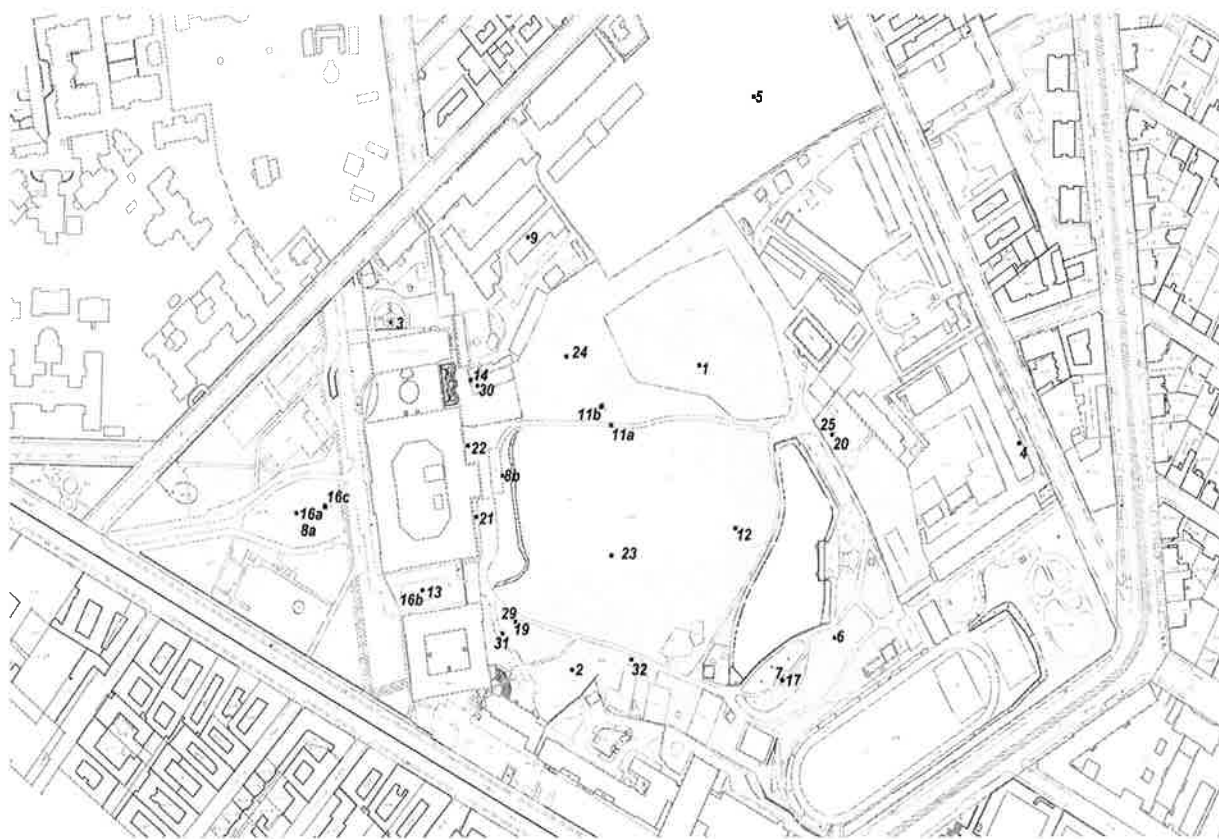
Dies ist zugleich einer von den höchst malerischen Gesichtspunkten, zu denen ich Sie zu führen versprach. Sie haben nemlich von diesem Hügel die höchst /p. 150./ überraschende Aussicht auf die Stadt Pesth und Ofen. ...

/p. 152./ ... Dieser schliesst auf der linken Seite sehr schön und natürlich an den Vordergrund an, indem die Waldung des Gartens, darin Sie sich befinden, /p. 153./ sich daselbst fast bis zur äussersten Grenze desselben erstreckt, eine kleine Einsicht öffnet, und dann näher gegen den Vorgrund abermals heraustritt, um eine neue Öffnung und das Ende eines Weges hervorblicken zu lassen, der sich in sie verliert.

Der Vordergrund endlich selbst, zu dem das Auge jetzt willig zurückkehrt, nachdem es mit der Ferne bekannt geworden ist, macht an und für sich eine so interessante Partie aus, dass er einer eignen Zeichnung Reiz genug geben könnte. Auf der linken Seite besteht er aus der bogenförmigen Stufenbrücke mit leichten weissen Geländer, die aus dem Schatten, den zwey tief herabhängende Thränenweiden auf sie werfen, hin und wieder reizend malerisch hervorblickt. Diese zwey schönen Bäume, die auf ihren beyden Seiten stehen, und sich über ihr zu einem dichten Laubdache vereinigen, sind selbst im höchsten Lichte, das durch ihre, von Natur halbe Farbe noch vermehrt, und durch den Abstich, den es mit der hinter ihnen liegenden /p. 154./ tiefen Schattenmasse grosser Bäume macht, zum höchsten malerischen Effekt gehoben wird. Rechts und links schliesst sich an den Fuss dieser Brücke niedriges Gesträuch, neben welches, bis zu der etwa entfernten Gruppe von jungen, schlanken Erlen, die den Vorgrund auf der rechten Seite ausmacht, ein weisser gestampfter Fusspad, der durch den grünen Rasen hinanläuft, aus welchem wieder ein entgegengesetzter ähnlicher Weg auf die linke Seite hinüber in die Öffnung des Wäldchens im Mittelgrunde geht, deren ich vorher erwähnt habe.

Den nächsten Grund bestimmt der Hügel selbst, auf dem Sie stehen, dessen Rand einen Theil des Teiches bedeckt, der Ihnen rechts zur Seite liegt. ...

/p. 155./ Gehen Sie nun mit mir über die vor uns liegende Obstgarten, der in seiner Blüthe im Frühjahr so reizend seyn muss, und dann durch das dichtere Gebüsch über eine oder mehrere Brücken, und in mäandrischen Krümmungen zu dem Eingange zurück, zu dessen linker Seite ein kleines Gebäude im holländischen Geschmack das Ganze beschliesst. ...

Melléklet III. – Az Orczy-kert szoborprogramjának térképi ábrázolása

Kertrégészeti (örökségvédelmi, műemléki) kutatási terv a pesti Orczy-kerthez

Készítette: Dr. Fatsar Kristóf és Belényesy Károly (kulturális örökségvédelmi szakértői sz.: 6/2010)

Polleo Tájépítészeti és Műemlék-helyreállítási Bt.

Budapest, 2013. április 16.

Az egykori pesti Orczy-kert és Ludovika Akadémia ad helyet a Nemzeti Közzolgálati Egyetem épülő központjának. A 2012 őszén lezárult ötletpályázat eredményeképpen a kert helyreállítását és megújítását tervező Tér-Team Kft. a hiteles műemléki munka megalapozásához kerttörténeti tudományos dokumentációt és ahhoz kapcsolódóan kertrégészeti ásatási programot rendelt meg. A XXI. század európai műemlékvédelmében nyilvánvaló és elkerülhetetlen elvárás, hogy a kert majdani képének, vagyis a tervezési koncepció kialakításához alapos levéltári és helyszíni kutatásokat kell végezni.

Az egykori Orczy-kert a magyar kerttörténet egyik legjelentősebb emléke, amelynek egy rangban kellene állnia a fertődi Esterházy-kastélykerttel (vagyis Eszterházával), a Városligettel, a keszthelyi Festetics-kastélykerttel és még néhány, nemzetközi hírű történeti kertünkkel. A kert az ország legkorábbi klasszikus tájkertjei között tartjuk számon, értékét pedig európai szintre emeli, hogy tervezője a német származású Bernhard Petri, a közép-európai késő szentimentális/korai klasszikus tájképi kertek egyik legjelesebb képviselője. Művei közé tartozik többek között a világörökségi listán szereplő csehországi lednice-valticei (korábbi, ismertebb német nevén Eisgrub-Feldsberg) kertkomplexum, de néhány további magyarországi kert terve és kivitelezése is nevéhez fűződik. Nemzetközi hírnevet úgy szerzett az Orczy-kert, hogy Petri e munkájáról is leírást tett közzé a Közép-Európában széles körben olvasott, és a német műveltségű területeken, így Magyarországon is zsinórmértékül szolgáló *Taschenbuch für Gartenfreunde* 1797-es számában.

A kert a Ludovika Akadémiához kerülése után is hasonlóan fontos és értékes szerepet töltött be hazánk kerttörténetében, s még ma is lényeges eleme a város zöldfelületi rendszerének. A Pollack Mihály által tervezett akadémiai épület állami kézből ki nem adható műemlék, a hozzá kapcsolódó kert pedig nem csupán műemléki környezetként, hanem önállóan, műemlékként is védett. Kulturális örökségünk e jelentős darabjának védelme megköveteli a kert történetének minél részletesebb feltárását, történeti értékeinek felmutatását, s ezeknek a jövő generációi számára való megőrzését.

Az Orczy-kert nem régészeti jelentőségű terület, ezért kutatásához nem kell régészeti engedélyt kérni, viszont műemlék lévén örökségvédelmi engedély szükséges a helyszíni kutatásokhoz. A kertrégészeti kutatási terv kidolgozásakor a kutatás módszerére vonatkozóan több módszertani szempontot tartottam szem előtt, ezek a következők:

- a kertrégészeti kutatás a régészeti ásatások kötelező eljárási rendjét követve az általajig terjed;
- a vonalas szerkezeti elemek tekintetében egy méter széles szondák felvételére és elsősorban a metszetalak dokumentálására kerül sor;
- az egyes kerti objektumok feltárásánál szelvények felvétele történik, amelyek nagysága az objektum méretének függvénye;
- a kertrégészeti feltárás minden esetben olyan okleveles régész ásatásvezetésével történik, akinek legalább három műemléki védettséget élvező történeti kert ásatásvezetésében szerzett kertrégészeti tapasztalatai vannak;
- az ásatást a régészeti feltárások teljes munkafolyamata kíséri, ásatási napló,

objektumnapló, leletnapló vezetésével, teljes körű rajzi és fotódokumentáció készítése mellett, továbbá a feltárás helyszínének és részleteinek geodéziai rögzítésével.

A kertrégészeti kutatás során kétféle objektumtípust kell kutatni az Orczy-kertben, amelyek a következők:

1. épített, pontszerű objektumok,
2. vonalas szerkezeti elemek.

Ezek nemcsak feltárásuk – korábban már ismertetett – módszertanában különböznek, hanem a kert helyreállítása során is eltérő módon kell megközelíteni helyreállításukat. Ezért a következőkben feltárásukat külön tárgyalom.

A kutatási terv áttekintő térképeiként két XIX. századi térképet használtam (1. és 2. kép). Ezek az alább jelölt sorszámokkal tüntettem fel az egyes elemeket, ahol nem voltak külön sorszámok (1C, 2B), ott több kutatási helyszín is azonos jellel szerepel. A nem kutatható vagy kutatandó helyszíneket sárgával, a program végrehajtandó részét lilával jelöltem.

1. Épített, pontszerű objektumok

A cím annyiban nem pontos, hogy a kert épített elemei természetesen nem lehetnek matematikai értelemben pontszerűek: a megközelítés arra utal, hogy nem egy vonalas rendszer elemei, és nincs is jelentős területi kiterjedésük, ha a kert más szerkezeti elemeivel, például a tóval, a tisztásokkal vagy az erdőfoltokkal hasonlítjuk össze őket. Az ebben az értelemben pontszerűnek tekintett objektumoknak is több alcsoportja van, amelyek egymástól kiterjedésükben és összetettségükben is különböznek. Ezeket ennek megfelelően különítem el a továbbiakban. Az objektumok feltárása során a munkát célszerű keresztirányú kutatóárokokkal megkezdeni, és a pontos kiterjedés ismeretében az egyes területeket egy vagy több 5x5 méteres szondává bővíteni.

1A. Épületek, építmények

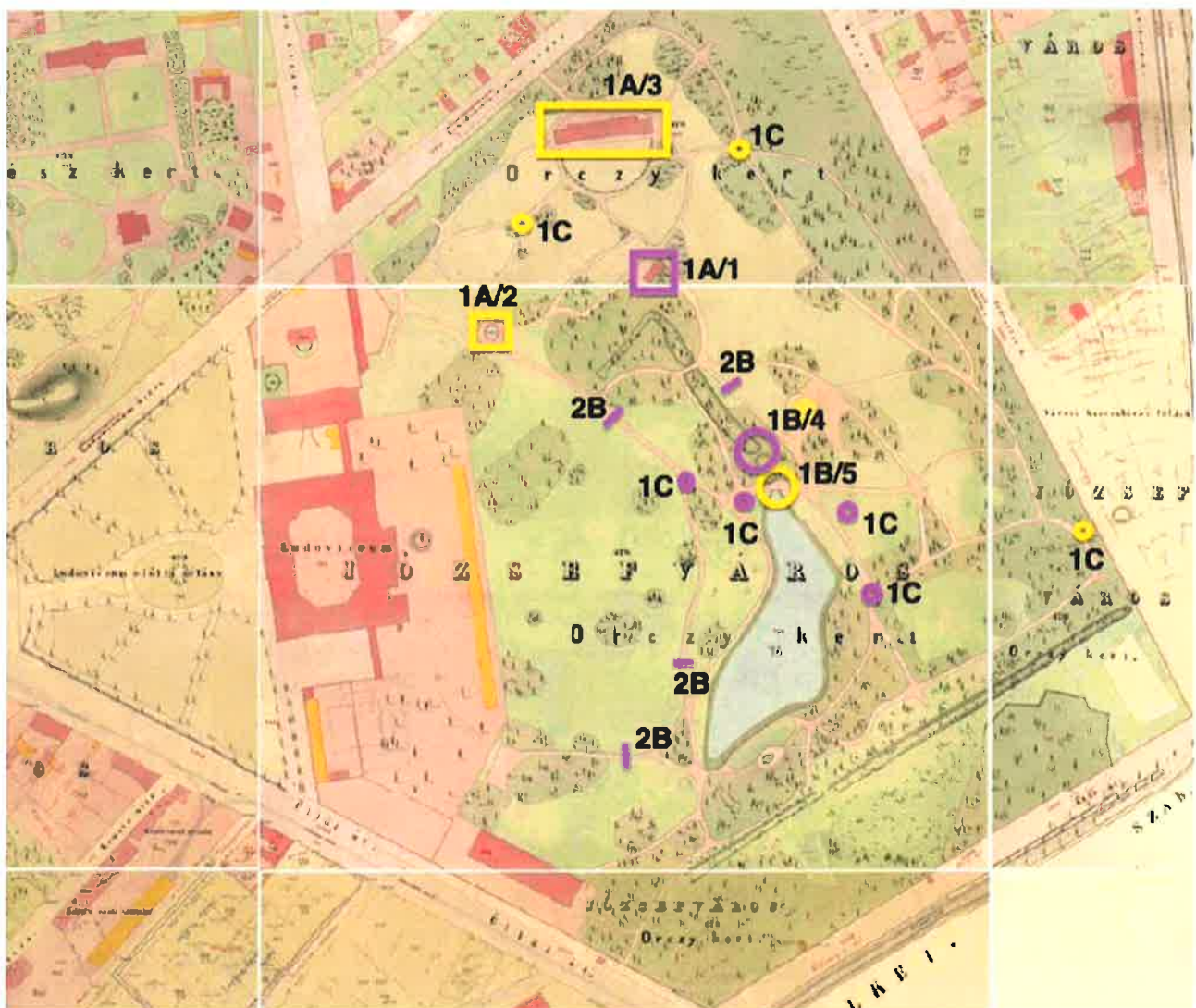
Az Orczy-kertben, annak korai állapotában számos épület állt, amelyek rendeltetését nem ismerjük, de a körülmények arra utalnak, hogy gazdasági céllal és korábban létrehozott objektumok voltak. Ezek kutatása nem kecsegtet semmiféle kerttörténeti érdekességgel. A korai tavat és a hozzá tartozó grottát a tó bővítése nyelte magába, és nincs olyan további objektum sem, amelynek kutatása a kert helyreállítása kapcsán érdekességgel bírna. Az alábbi három objektum sem mind feltárható, de a teljesség kedvéért e kerttörténeti szempontból fontos épületek és építmények mindegyikének kutathatóságáról állást kell foglalni.

1A/1. A szivattyúház-kápolna épülete. A kör alaprajzú térből és egy ahhoz kapcsolódó szögletes előtérből álló épület alaprajza a római Pantheonéra emlékeztet, és könnyen lehet, hogy a még Petri által előirányzott klasszicista kápolna megtestesülése volt, mindenesetre már 1808-ban biztosan állt. A vízhálózat táplálásában betöltött szerepe után református kápolnaként használták még a XX. század első évtizedeiben is. A térképi jelek többsége által sugallt méretben aligha bízhatunk meg: azok szerint közel húsz méter hosszú és akár tíz méter széles épületről van szó. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a térképezés konvenciói miatt a kisebb objektumok aránytalanul nagyok lehetnek, ha a térkép méretaránya kicsi. Inkább feleakkora épülettel érdemes számolni, de ezt csak nagy méretarányú helyszínrajz birtokában lehet hitelt érdemlően eldönteni. Teljesen elpusztult, romjai sem állnak, területe pedig az egykori – korábban aszfalttal teljesen leburkolt – autóbusz-telephely területére esik, ezért nagyon kis esély mutatkozik arra, hogy bármi megmaradt alapjaiból. Ennek ellenére érdemes feltárást kezdeni, mert helyszíne és a létét meghatározó kút kibontása is tárgyi emlékeket rejthet, és nem lehet teljesen kizárni az alapok azonosíthatóságát sem.

1A/2. A konyhakerti, majd díszkerti szökőkút – EGYELŐRE NEM KUTATHATÓ! A kör alaprajzú medence még az imént elemzett kápolnánál is régebbi, sőt a kert legrégebbi elemeként kell rá tekintenünk. Eleinte a konyhakert közepét jelölte ki, és díszítő funkciója mellett az

öntözésben is részt vett. Később, a konyhakert, majd az abból kialakított geometrikus díszkert felszámolása után a tájkert díszmedencéje volt, bár azt nem tudjuk, hogy közepéből valóban szökött-e fel víz. Kiterjedése a térképezés jellegéből fakadóan nem ítéhető meg, a térképi jelek akár tíz méteres átmérőt is sugallnak, de egy egykorú ábrázolás alapján inkább öt méteres átmérőjű objektumra kell gondolnunk. Jelenleg a S. E. F. T. Kft. tulajdonában álló területen egy épület áll felette, de ez egyáltalán nem zárja ki azt, hogy maradványai fennmaradtak.

1A/3. Az üvegház – NEM KUTATANDÓ! Az üvegház az ország egyik legnagyobb és legjelentősebb ilyen épülete volt saját korában. Az épület 1820-ban lett kész és a XIX. század utolsó negyedében pusztult el. Szinte biztosan kudarcra ítéltetett bármilyen kutatás, hiszen helyén sokszor történt későbbi tereprendezés, és mivel a korábban aszfalttal burkolt autóbusz-telephely is felette feküdt, e kerttörténeti szempontból kimagasló értékű épület feltárása a rendelkezésre álló lehetőségek ismeretében egyelőre indokolatlan. Érdekes azonban a majdani kivitelezések során figyelni arra, hogy a talán érdekes tárgyi leleteket is rejtő helyszín kibontása során kerttörténész vagy kertrégész is jelen legyen.

1. kép. Az Orczy-kert 1871-ben

1B. A kert vízrendszerének hídjai

A kert vízrendszerét a tó és a belé ömlő, egykor patakként megjelent vízfolyás alkotta, valamint a tó megnagyobbítása utáni első korszakban a tónak szigetei is voltak. A vízrendszer tavon kívüli elemeinek kutatása több szempontból is indokolt. Egyrészt a hidak önmagukban kerttörténeti érdekességűek, és esetleges rekonstrukciójuk a kert képét gazdagíthatja. Fontosabb azonban az a

tényező, hogy az egykori vízrendszer-elemek és a sétányok kereszteződései olyan biztos pontjai a kert szerkezetének, amelyekből egyszerre nyerhetőek adatok magukra a hidakra, de a vízmedrek jellegére, kiépítettségére, és a sétányok műszaki adataira is. A hidak helye nem minden esetben biztos, de mivel geodéziailag jól azonosítható helyeken voltak, pontszerű megjelenésűek és ezért kutatásuk aránylag pontosan kivitelezhető.

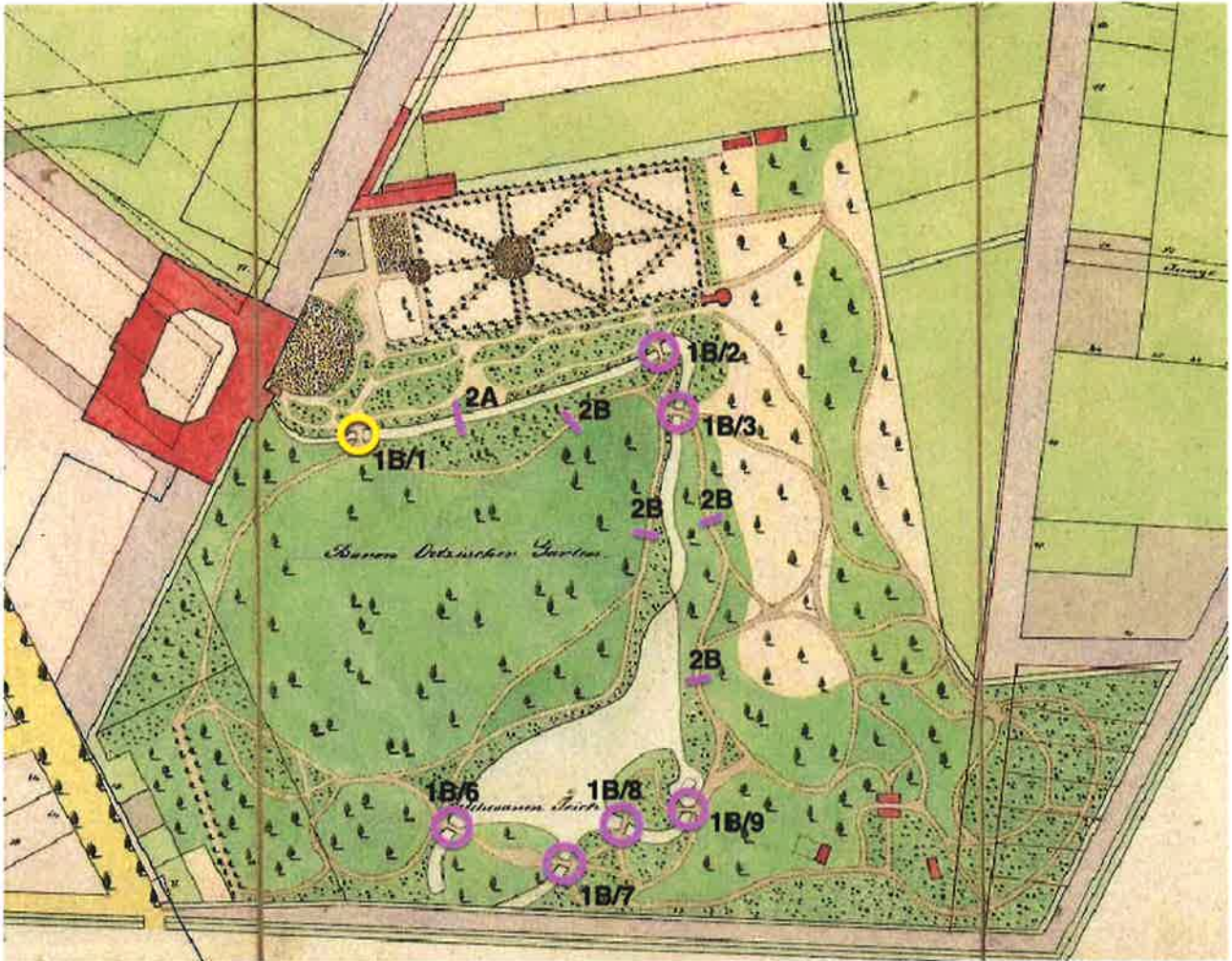
1B/1. A Ludovika kerti homlokzata előtti híd (a kelet-nyugati irányú csatornaszakasz nyugati hídjá) – NEM KUTATHATÓ! Ez az aránylag korán elpusztult, csak a XIX. század első felében állt híd aligha lelhető fel még ma is, mivel ezt a részt később beépítették, sőt talán még bevágásba is került. Az egyetlen olyan helyszín lenne, ami a kert korai vízrendszeréről adatokat nyújthat. A Ludoviceum miatt ugyanis a vízfolyást lerövidítették, és úgy tűnik, hogy mederrendezésre is sor került a későbbiekben.

1B/2. A szivattyúháztól délnyugatra lévő híd (a kelet-nyugati irányú csatornaszakasz keleti hídjá). E híd sokáig létezett, és ugyancsak a kelet-nyugati irányú csatornaszakasz lerövidítésekor tűnt el, valamikor 1870 előtt. Biztosan létezett már az első kerti korszakban is, a kert fontos közlekedési csomópontjában állt.

1B/3. A szivattyúháztól délkeletre lévő híd (az észak-déli irányú csatornaszakasz északi hídjá). A híd a patak átkelői közül a legtávolabbi állt fenn, hiszen nemcsak a korai korszak egyik fontos csomópontja volt, de még a katonai birtoklás korszakában, a XIX. század utolsó harmadában is fennállt. A század végére azonban – a tavat tápláló csatornák felszámolásával együtt – eltűnt.

1B/4. A korai zsilip (az észak-déli irányú csatornaszakasz déli átkelője). Híd létezésében itt nem lehetünk biztosak, de a térképek elemzése egykori műtárgy létére utal. Úgy tűnik ugyanis, hogy a tó északi zsilipje északabbra feküdt a jelenlegi helyzeténél, és ez az átkelő a korábbi zsilip volt.

1B/5. A jelenlegi zsilip – KUTATÁSA ELHAGYHATÓ! A zsilipet olyan sokszor építették át, hogy feltárása nem ígér eredményeket. E műtárgy bolygatása, környezetének kibontása aligha árul el valamit a korai fázisokról, a hozzá vezető utak azonban lényegesek, műszaki szempontból ezért indokolt lehet tüzetesebb vizsgálatuk.

2. kép. Az Orczy-kert 1828 körül

1B/6. A déli szigetre vezető nyugati híd. Pontos jellege nem ismert, a sziget jelleg meg is szűnt a XIX. század közepére, mivel azonban az útvonalszakasz továbbra is fennmaradt, a sétányokra vonatkozó kutatást is érdemes itt végezni.

1B/7. A déli szigetre vezető keleti híd. Nem tudunk többet róla, mint nyugat párházról, kutatásának értelmére ott elmondottak itt is érvényesek.

1B/8. A keleti szigetre vezető déli híd. A déli sziget hídjaihoz hasonlóan a keleti sziget is a XIX. első felében, évtizedeken keresztül bizonyosan létezett, és ez az útvonal a szigetet körülölelő vízmeder megszűnése után is létezett.

1B/9. A keleti szigetre vezető keleti híd. A korábban említett, szigetekre vezető többi híddal ellentétben ez a híd a térképek szerint nem maradt fenn a későbbiekben útvonal formájában. Lehetséges, hogy éppen ez adja értékét kertregészeti szempontból, amennyiben nyomai fennmaradtak, és azokat a későbbi fenntartással sem pusztították el.

1C. A kert szobrai

A kert számos szobra közül ma is több áll, de közülük sokat elpusztítottak vagy áthelyeztek. Az eredeti szoborprogramról keveset tudunk, de a XIX. században és különösen a XX. század első felében tékozló bőséggel elhelyezett, és ezzel a kertet szinte már szoborparkká átalakító elhelyezésekről jóval többet. A szoborprogram átgondolása a kert helyreállítási tervezésének fontos része. A kutatás az egykori szobrok pontos meghatározását végezheti el. Ennek kapcsán szükség van a jelenleg is álló díszváza alapzatának megvizsgálására, hogy az összehasonlítási alapként szolgálhasson a többi objektum datálásához. A feltételezett szobrok és egyéb kerti díszek

(obeliszkek és vázák) nem mindegyike kutatható, mivel azok nagyobb részben már beépült helyeken állnak, de megjelölésük még hasznos lehet egy későbbi kutatási fázis számára. Mivel az egyes pontok tárgyát, jellegét nem ismerjük, egyöntetűen jelöltem őket.

2. Vonalas szerkezeti elemek

A kert szerkezetét a sétányok és a vízrendezési elemek határozzák meg, ezek alkották a kert gerincét, és ezeket együtt komponálták az ültetésekkel együtt, amelyek a szerkezetnek a vonalas elemek melletti legfontosabb tényezői. Nyilvánvalóan a tó és a hozzá kapcsolódó vízrendezési létesítmények képezték a kert szerkezeti alapjait, és ezek csak kis mértékben változtak. Az eredeti, talán csak kis méretű tavat bővítették, szigeteit és a hozzá vezető patakot eltüntették ugyan, de máskülönben nem változtatták meg. A sétányok rendszere viszont – egyelőre úgy tűnik – számos alkalommal változott, és a kert történetének különböző fedvényeit alkotja. Utóbbiból az következik, hogy a kert „eredeti úthálózata” gyakorlatilag nem létezik, mert az egymásra következő korszakok változásai ilyen értelmezést nem tesznek lehetővé.

2A. A kert vízrendszerének elemei

A kert vízrendszere állandónak tekinthető, és külön kutatására nagyrészt azért nincs szükség, mert a korábban (1B. pont alatt) tárgyalt pontszerű kutatások kellő sűrűséggel képesek a kert e legfontosabb szerkezeti elemét rekonstruálni, kivéve a Ludovika előtti hidat, amelynek valószínű teljes pusztulása miatt egy távolabbi szondát kell felvenni. Amennyiben további kutatásokra lenne szükség, azokat a sétányok hálózatával azonos módon, kutatóárokokkal lehet elvégezni.

2B. A kert úthálózata

Amint azt már említettem, a kert úthálózatának rendszere olyan sokszor változott, hogy a sétányok egykori vonalai feltehetően többször is átfedik és átmetszik egymást. A hidak kutatása (1B. pont) több sétány feltárását is lehetővé teszi, de ezeken kívül néhány további helyszín megkutatása is indokolt. A kutatóárok helyszíne részben módosítható vagy számuk szaporítható, ha a régész úgy ítéli meg, hogy közbülső szakaszokon jobb eredmények várhatóak, illetve ha olyan jelenségeket észlel, amelyek vizsgálata további eredményekkel kecsegtet.

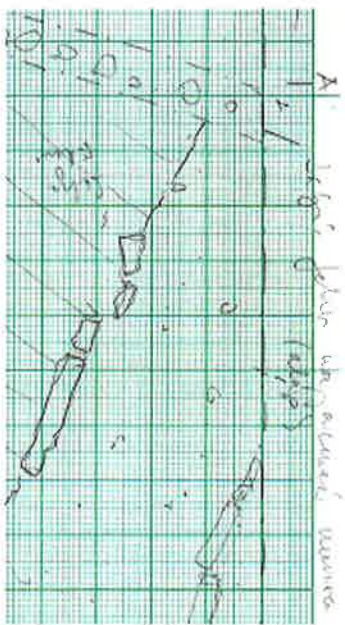
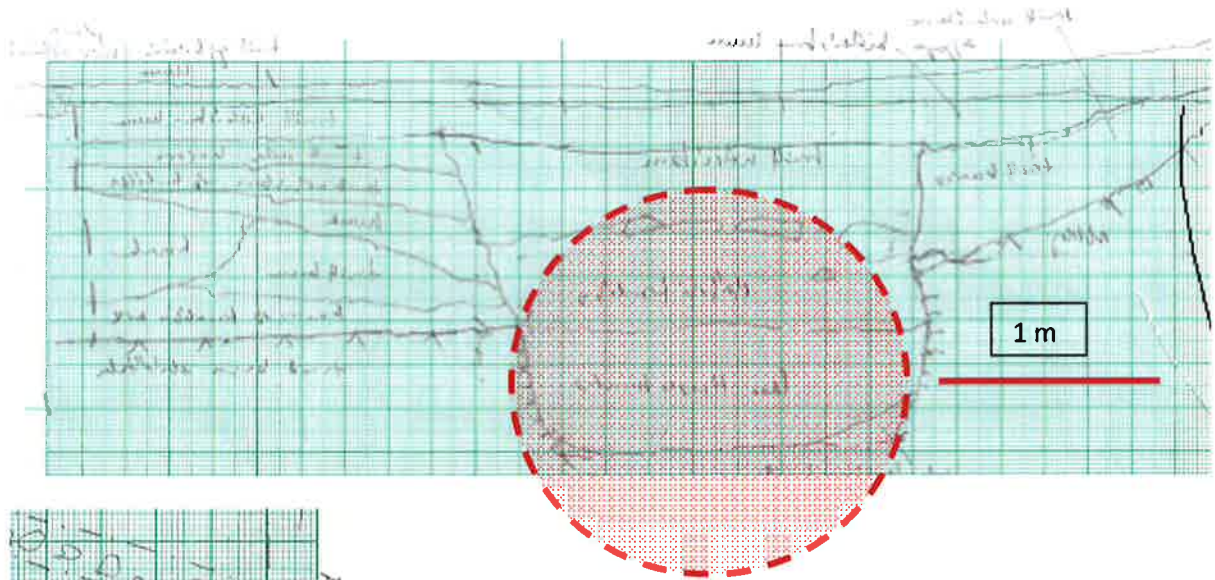
NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

„LUDOVIKA CAMPUS” KIALAKÍTÁSÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PARKREKONSTRUKCIÓ

KONCEPCIÓTERV, II. ÜTEM – NKE PARK

A PESTI ORCZY-KERT

KERTTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ,
ÖRÖKSÉGVÉDELMI HELYSZÍNI FELTÁRÁS, SZAKVÉLEMÉNY

Út műkő szegéllyel a salakos (alakuló) tér alatt (13. szonda)